KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXV. ÉVF. 1933. JANUÁR—FEBRUÁR 1. FÜZET

Hogyan inditotta meg Servet az unitárizmust!?

Joggal lehet állitani, hogy az unitárizmus, ha úgy tekintjük azt, mint a többi protestáns mozgalmaktól többé-kevésbbé elkülönitett avagy épen külön álló mozgalmat, 1931—32-ben történelmének *négyszáz* évét töltötte be. Mert 1531. és 32. évben történt, hogy Servet Mihály nyilvánosságra adta azt a két kis könyvét, melyekre, mint forrásra, vezethető vissza az antitrinitárius gondolatoknak az a folyama, mely megkezdődött, elindult a reformácio századának első negyedében és folyt, haladt tovább Lengyelországban és Erdélyben, mig — a történelemben soha meg nem szakadva, de idők folyamán nagyon is módositva — a modern unitárizmusban végződött. Servetnek itt két első munkájáról van szó, melyek közül a „De Trinitatis Erroribus" 1531-ben s az ezt követő „Dialogi de trinitatis" 1532-ben jelent meg. El kell ismernünk, hogy épen ezen időtájt, sőt talán valamivel még korábban, a reformácio anabaptista ágának egyes gondolkozói is intéztek támadást a szentháromság tana ellen; mint pl. Cellarius, vagy Borrhaus Márton, Capito János s hogy többet ne is emlitsünk, Denk János. Ezeknek kritikái azonban inkább alkalmiak, egyes esetekből kifolyóak voltak; az ők irataikat nem olvasták szélesebb körben, avagy ha olvasták is, mélyebb és maradandóbb hatást nem gyakoroltak. A Servet munkái azonban a szentháromság tanának elfogadott alakja ellen beható, mélyen szántó és maradandó kritikát tartalmazván, abban az időben felette nagy figyelmet keltettek, erős ellenállásra találtak és sokakat oly irányú gondolkozásra ösztönöztek, amely azóta soha se szünt meg.

Szóljunk néhány szót magáról az iróról. *Servet* valódi nevén *Reves* Mihály 1511-ben született Spanyolországban s tizenkét, vagy tizennégy éves koráig Villanueva nevű kis községben

élt, Saragossától mintegy 60 mértföldnyire északkeletre. E kis helyen még ma is látható az apai ház s a szomszédos templomban az az oltárrészlet, melyet a Servet-család emeltetett. Buzgó, áhitatos katholikusnak nevelték s azt állitják, hogy kezdetben a papi pályára szándékozott lépni. E szándékától azonban eltért s a jogi pályára lépve, a toulousi egyetemre ment. A reformácio első napjaiban, mikor a teológia volt a legnépszerübb érdeklődés tárgya, Toulousban ismerkedett meg először a bibliával. A bibliával való megismerkedése forradalmi tapasztalatokhoz vezette. Minden vallás, amelyre addig tanitották, száraz teológiai dogma volt, melynek központjában *a szentháromság és Krisztus istensége* állott és pedig úgy, amint azt a szkolasztikusok érthetetlen kifejezései előtárták és védelmezték. E dogmák sok nehéz kérdést támasztottak, végtelen szőrszálhasogató vitatkozásokhoz vezettek, de azontul abszolute semmiféle eredményt felmutatni nem tudtak. A teológusok tréfának vették s érveket sorakoztattak fel ellenük és azt állitották, hogy azokat kizárólag az egyház tekintélyében vetett hit alapján lehet és kell elfogadni. A keresztény vallás elfogadását illetőleg pedig a zsidók és mórok elé legyőzhetetlen akadályokat állitottak.

Servet az újtestamentumi őskereszténységben teljesen más vallást talált; oly vallást, melynek központjában egy történelmi személy, egy szerető emberi lény, Jézus Krisztus áll. Azok, akik elismerik, hogy Jézus Istennek fia, hisznek őbenne, követik az ő tanitásait és példáit, bizonyosak lehetnek az öröküdvösségről. Ebben állt Servet lelket átható felfedezése s élete feladatául tűzte ki azt, hogy ezt a világgal megismertesse. E megismertetésre neki a katholikus egyház nem nyujtott semmi reményt; de a protestáns egyház még nem érvén meg tantételeinek rendezésére, úgy gondolta, hogy hátha a protestáns egyház áttérithető lenne a szentháromság szkolásztikus tantétele helyett erre az egyszerű nézetre. Servet azonban nagyot csalódott, amidőn a felsőrajnai városokban a reformáció vezetőit eszméinek megnyerni akarta. E csalódás miatt könyvei kiadása által szélesebb körhöz akart fordulni. Még csak 20 éves volt s az ifjúság önbizalmával biztosra vette, hogy az emberek, ha csak elolvassák az ő argumentumait, azonnal új meggyőződésre jutnak.

Meg kell jegyeznünk, hogy Servet nem volt antitrinitárius

s irásának nem az volt a célja, hogy a szentháromság tanát megtagadja, hanem egyszerűen az, hogy felhivja a figyelmet azokra a tévedésekre, amelyek annak elfogadott alakjában nyilatkoztak meg és hogy adjon azoknak egyszerűbb, a szentirásnak megfelelőbb, észszerübb és a kegyességre inkább segitő kifejezési alakot. Módszere teljesen egy biblia tudós módszere volt; a bibliát jól ismerte kezdetétől a végéig s ami fő, azt teljesen tiszta alapokon értelmezte, magyarázta és minden lépésénél a kifogás alá nem eső bibliai szöveg tekintélyére hivatkozott. Ilyeneket egész bőséggel idézett. Mint másodrendű tekintélyekre s mint tanukra, gyakran hivatkozott az anti-nicea-i egyházi atyák irataira is.

Első kis könyvében az elfogadott tantétel ellen legfőbb kifogása az volt, hogy emez abstract kifejezések „a *szentháromság, személyek, személyiség, lényeg, állomány*" a bibliában egyáltalán nem találhatók, nem fordulnak elő; azokat a filozofusok s az egyházzal szemben *„szélhámoskodók"* találták ki. S ezek a feltalálások megzavarják az emberek gondolatait, helytelen fogalmat adnak nekik Istenről és visszataszitóvá teszik előttük a keresztény vallást. Servet részletesen és alaposan megkritizálta a szentháromság tanát s gunyosan mutatta ki annak abszurditását, sőt korának szokása szerint, sulyos és sértő jelzők használatával tette nevetségessé. Ugyanakkor kifejtette a szentháromság tanáról szóló nézetét úgy, amint azt véleménye szerint, a biblia tanítja. Jézus — ugymond — egy bizonyos értelemben valóban Isten s mint ilyen valóban megérdemli, hogy őt imádjuk. Nem mintha ő egy és ugyanaz volna a legfőbb lénnyel, hanem mint Istennek felkentje, aki isteni szellemmel van felruházva. A szent lélek pedig épenséggel nem egy különálló személy, hanem az az emberben munkálkodó ereje. Röviden szólva, Isten három különböző alakban jelenti ki magát az embernek u. m. atya, fiú és szentlélek.

Servet első könyvének tanítása és modora, hogy erről tovább ne is beszéljünk, egészen ellenkező eredményre vezetett, mint ami az irónak szándéka volt. Mig egyes reformerek, akik olvasták, őszintén megvallották egyfelől, hogy a könyv sok jó részletet tartalmaz, addig másfelől megrettentek annak radikális állításaitól és túlőszinte, nyers modorától. S mindezt oly széles körben és Servetet oly élesen vádlólag hírdették, hogy Servetnek attól kellett

tartania, hogy még protestáns területeken is mint *eretneket* elitélik. Ezért elhatározta, hogy kiad egy második könyvet, melyben helyrehozza az elsőnek nyersességeit és tévedéseit. Ez a „Dialogus" cimű munkája volt. Modora e munkában már finomabb s kifejezései szokásosabb formában vannak öltöztetve, de főbb állításaihoz, tételeihez szorosan ragaszkodik, azokat továbbra is védelmezi, a következtetésekből semmit vissza nem von s így a nyilvános jóakaratot semmikép se tudta a maga részére megnyerni. Célját tehát nem érte el; úgy látszott, hogy élete veszélyben forog s nagy gyorsasággal elmenekült az országból.

Minthogy Servet tanítása, amint az az Athanasius-féle credoból kitetszik, nemcsak, hogy nem volt unitárius, hanem ahoz mégcsak hasonló sem volt, különösnek tetszhetik, hogy arra kérjük az unitáriusokat, hogy emlékezzenek meg e két kis könyv megjelenésének idejéről. E két kis könyv megjelenése nagyjelentőségű az unitáriusokra nézve; nagy jelentőségük abban áll, hogy Servet azokban egészen kiméletlenül mutatván be a szentháromság tanának gyöngeségeit, útat tört a további kritika számára, mely aztán nem állt meg ott, ahol ő megállt. Könyvei széles körben forogtak, s azokat mindenütt figyelemmel olvasták. Különösen Olaszországban, ahol az olasz szabadelvü gondolkozóknak útat mutattak a katholikus dogmák további kritizálásához s az olasz szabadelvüek Servet gondolatmenetén tovább haladva, a bibliára való hivatkozást azzal egészitették ki, hogy a *józan észre* is hivatkoztak. Az olasz szabadelvü gondolkozók, mint eretnekek, Lengyelországba és Erdélybe vándoroltak s e két helyen az antitrinitárizmusnak szervezett alakot adtak a Sociniánizmus- és Unitárizmusban, s innen minden újabb generáció által meg-megújitva és gazdagitva, az unitárizmus elterjedt Angliában és Amerikában. S bár Servetet korántsem lehet unitáriusnak mondani, a fennebbiek alapján ő mégis úgy tekinthető, mint a mai unitárizmusnak eredeti ősapja, elődе.

Egy dolgot feltétlenül tisztán megállapithatunk s ez az, hogy mig Servet egyfelől nagy ösztönző erőt adott az unitárius tanok előállására, addig másfelől a protestántizmust sokkal inkább az athanasiusi álláspontra szoritotta, mint volt azelőtt. A reformáció első 15 évében a szentháromság tanáról jóformán tudomást se vettek; később pedig azt egészen figyelmen kivül hagyták, mivel

nem találtak arra világos támpontot a bibliában, melyre mint legfőbb tekintélyre támaszkodott a protestántizmus. Luther, Kálvin, Melanchton és Zwingli még csak nem is emlitik e kérdést; azon egyszerüen átsiklottak s legfennebb úgy beszélnek arról, mint amely nem szükséges az üdvösségre. Ha a protestáns gondolkozást a szentháromságra vonatkozólag senki meg nem zavarja, minden okunk megvan azt állitani, hogy egy vagy két nemzedék multán épen úgy nem törődtek volna azzal, a minthogy ma sem törődnek vele sokan, még a legszabadabb elvű protestáns gondolkozók sem. Servet egészen belemerült e gondolatokba. S a protestántizmus szembe találván magát az ő kritikájával, arra a pontra jutott, hogy vagy elfogadja, vagy visszautasitja a kritikát teljes egészében. Az elsőt nem tudta, nem merte megtenni. Ezért kénytelen volt néhány év mulva előráncigálni a sötétből az Athanasius-féle tantételt s azt, mint az ortodox hitnek döntő bizonyitékát, kimagasló helyre állitani, és ezzel abba a kényelmetlen helyzetbe került, hogy kezdettől fogva mind a mai napig kénytelen kizárólag csakis a védelmi állásponton maradni mindazok között, kik velük szemben mint legfőbb forumra, a bibliára hivatkoznak.

Servet két kis könyvét egyházi átokkal sujtották s nagyon ritka lett. Az utánzott, az ujranyomatott példányok is, melyek kétszáz évvel később láttak napvilágot, nagyon megritkultak, úgy hogy csak egyes könyvtárakban kaphatók. Forditása is csak az első munkának van s az is csak holland nyelven. Azonban a körülményeknek egy szerencsés, előre alig sejthető összejátszása folytán most éppen négyszázév mulva, a Harvardi egyetemi nyomdában készen áll mindakét munkának a forditása a kiadásra. Ezt, jelen cikknek az irója készitette, ellátván a munkákat bevezetéssel, jegyzetekkel s egy rövid élet- és könyvismertetéssel. Servet két kis munkája ily módon nemsokára a modern olvasók kezébe kerül s remélhető, hogy az érdeklődés is megujul iránta és uj elismerést szereznek irójuknak.

Earl Morse Wilbour után angolból.

Csifó Salamon.

A hitvallások értéke.

A londoni *Inquirer*, az angol unitárius és más szabadelvü egyházak jeles folyóirata, a mult (1932) év április 30-iki számában körkérdést intézett olvasóihoz az unitárius és más szabad egyházak hitvallásának összefoglalására. A beérkezett feleleteket névtelenül közölték, hogy szavazat utján az olvasóközönség döntsön a feladott kerdésre. A kérdésre nagyon ügyesen, röviden többen összefoglalták az unitárius hitelveket, de tiltakoztak a megállapitott, hitforma, dogma, hitvallás ellen. A hitvallás megállapitása szempontjából a következő nézet az uralkodó: „Hitvallást nem kell megállapitani, mert habár mi örömmel valljuk meg hitünket, mégsem öntjük formába, s nem támasztunk azok érdekében olyan igényeket, mintha az igazság végső megállapitásai volnának. Az a meggyőződésünk, hogy a dogmai szellem végzetes a haladásra nézve s ezért nem a hit teljes egyformaságára törekszünk, hanem szivesen üdvözlünk nyilt társaságunkban mindenkit, aki egyetért velünk szellemi eszményeinkben és gyakorlati céljainkban."

Ha nem is dogmai alapon és dogmai csalhatatlanság igényével, de a meggyőződés mélységes erejével a hitelveket általában a következő gyönyörü elvek szerint csoportositják: Hit a mindenható Istenben, akinek atyai szeretete lépik előtérbe az istenség egyéb tulajdonságai közepette. Hit a Jézus tanitásainak üdvözitő voltában, Jézus vezérségében, az emberi természet jóra való képességében. Hit a szeretet hatalmában. Hit a lélek örök életében, a jellem üdvözitő hatalmában. Tisztán ezekből a tételekből is kisugárzik az a végtelenül derüs optimizmus, amely a bünről, halálról, elpusztulásról, kárhozatról nem tud semmit. Mintha nem is ködös Albionban, hanem a régi Görögország derült ege alatt keletkezett volna ez a vallás.

Könnyü átlátni, hogy a vallásosságnak ez a szabad for-

mája nem kerülheti el az erős, sőt igazságtalan birálatot a régiekhez ragaszkodó, ugynevezett fundamentalisták berkeiben. Ezekkel azonban nem foglalkozunk. Fegyvertáruk, harcmodoruk oly régi, kopott, annyira elnyütt, hogy kár vesződni egy percig is velük. Azonban a vallásos gondolkozók ugynevezett szabadelvű oldalán is a fönnebb emlitett szabadelvű irányzattal is vannak elégedetlenek, még pedig a hollandusoknál.

A mi egyházi életünkben is nap nap után felhangzik az angol és amerikai unitáriusokra emlékeztető hitvallás-ellenes nyilatkozat. Vannak unitáriusok, akik valóságos dogmaiszonyban szenvednek. Ezeket a nyilatkozatokat s a nép vallásos és társadalmi életét megvizsgálva, ugy érzem, itt az ideje annak, hogy revizió alá vessük magunkat a hitvallások értéke szempontjából. Midőn ezt tesszük, a következő szempontokat kell szemelőtt tartani: a történelmi, társadalmi, bibliai, a benső vallásosság, a szabadkutatás, lelkiismeretszabadság és haladás, fejlődés szempontjait. Lássuk ezeket rendre.

Első tehát a történelmi szempont. Általában az az uralkodó felfogás, hogy Dávid Ferenc *tudatosan* nem állapitott meg hitvallást, mert az ő legfőbb eszménye a *haladás* volt s éppen ebben találják meg Dávid Ferenc legfőbb érdemét. Ez eléggé alapos tévedés. Dávid Ferenc 1571-ben néhány tételben összefoglalta akkori hitvallását s hogy később, mikor eljutott a „non adoramus" a Krisztus nem imádása álláspontjára, amelyet sokan a kiváló egyháztörténetiró: Kanyaró Ferencz után, nem a legpontosabban és találóbban: „tiszta unitárizmusnak" neveznek, nem foglalhatta össze hittani álláspontját szimbolikus könyv formájában, az nem előre megfontolt szándéknak, hanem a körülmények parancsoló hatalmának volt a következménye.

Az ő bölcs Frigyese, János Zsigmond hamar meghalt s az utód már nem jó barát és támogató, hanem ellenség. Életének egyik legfőbb munkatársa és hajdani támasza: Blandrata György, elvi ellensége lesz, de nem tud megegyezni a lengyel unitárius reformáció nagy férfiával: Socinussal sem. Luthernek meg volt a jobb keze a tudós Melanchtonban, Kálvin Genfben a kormányzásra is befolyással volt s mint ilyen szabadon működött, de Dávid Ferencnek nem adatott meg az idő, hogy az általa megalapitott egyháznak a hitelveit is pontosan és rendszeresen meg-

állapitsa. Ebből az egyházunkra nézve óriási kár származott, mert ha egy ilyen hitvallás uralkodó lesz hitelődeink között, valószinüen nem tett volna oly nagy kárt a szombatosság eltévelyedése. Az egyház fogalmával szervesen összefügg a hitvallás is, már pedig az egyházról Dávid Ferencnek a felfogása ugyanaz, mint általában a reformációnak. Dávid Ferenc tehát csak *nem foglalhatta* össze végső hitvallását, de sohasem volt gondolatában, hogy az fölösleges, vagy éppen veszedelmes volna. Dávid Ferenc halála után egyházunk hivatalosan megállapitott hitvallások mellett fejlődhetett s a lengyel *unitárizmus* meg éppen nagytekintélyü hitvallást fogadott el a *Rakowi Kátéban*, melyet Harnack az ujkor egyik legnagyobb teologusa a 16.-ik század legkiválóbb alkotásai közé sorozott. A történelmi unitárizmus tehát a *megállapitott hitvallások* mellett teszen tanubizonyságot. A hitvallás, dogma nélküli vallásosság és egyházi élet teljesen ujkori fogalom. Talán nem lesz érdektelen a történelmi szempontok lezárása előtt megemliteni, hogy az amerikai unitáriusokkal való érintkezés egyik legelső szellemi gyümölcse egy kis hitvallás. Ez nem más, mint *„A keresztény vallás elemei az unitáriusok értelme szerint"*, névtelenül megjelent Kis Káté, amely Chaninng művének tökéletes forditása. A forditó Kriza János volt, sokan ma is őt tartják szerzőnek.

A történelem bizonyságtétele tehát félreérthetetlen és világos. Valami ma azonban, ebben a történelem tagadó korban lehet fölösleges és szükségtelen, amiért valamikor nélkülözhetetlen volt. A történelem még maga nem döntő bizonyiték valamely igazság fönnmaradása mellett. Azt a jelen szükségletének is igazolnia kell. Lássuk azokat a szempontokat tovább, amelyek még döntő fontosságuak lehetnek ezen kérdés elbirálásánál.

Önként értetődik, hogy a történelmi szempont után a társadalmi szempont következik.

A vallás elsődleges megjelenésének nélkülözhetlen föltétele a hit. A hitből kinő a vallás, egyház és teológia. A hit még az egyén ügye, de a vallás és különösen az egyház sokaké. A hit az egyén sajátja, de azért közös lehet és kell is, hogy legyen másokkal is, mintahogy a napfénye egyaránt áldás nekem és az emberiségnek általában. A vallásos hitnek az az arisztokratikus elgondolása, ahogy a millénisták hiszik, hogy csak ők egy nehány ezeren jutnak az üdvösségre, az individuálizmusnak egy önző vad

hajtása, de egyáltalán nem lehet a protestáns egyéni felfogásra sem jellemző. Az egyéni hitet legerősebben kihangsulyozó egyház is társadalmi szempontok megvalósitására is törekszik. A megállapitott hitvallás tehát elsősorban társadalmi követelmény. Ha valamely egyháznak szolgája egyháza számára hiveket akar szerezni, vagy pedig a régi hiveket meg akarja tartani, irásba foglalja hitelveit, hadd lássák, hogy milyen elvek alapján tartoznak a kérdéses egyház tagjai közé. Megállapitott, közös hitelvek nélkül lehet esetleg alkalmi társaságot összehozni, de állandóan főntartani, jövőt remélni, az eddigi tapasztalatok alapján csak erős szervezettel lehet, melynek egyik legfőbb erőssége a kifejezésre juttatott közös hitvallás. Az unitárius egyháztörténelem folyamatán látjuk, hogy amikor a korondiak tömegesen tértek át a katólikus egyházba, a főhatóság kiadott egy összefoglaló iratot hitelveinkről s annak fölolvasása által igyekeztek összetartani a megbomlott nyájat. Ugyancsak egyik szorgalmas mult századi papunknak: Benczédi Márton akkor köröspataki lelkésznek Körmöczi János püspökhöz irott levelében látjuk, hogy vasárnaponként *Szentábrahámi Summájából* szokott a hiveinek a vallásos élet megerősitése végett felolvasni. Biztosra vehetjük, hogy nem elszigetelt, hanem általános gyakorlat volt.

A fönti két példából kiviláglik, hogy nemcsak az egybetartozás, hanem *a vallásosság* szempontja is számbajött hitünk erősségeinek felolvasásánál, elismétlésénél. A hitvallás nálunk sohasem volt végső cél; a hitvallást venni végső célnak annyi, mint a szekeret fogni a lovak elébe. A hitvallásnak csak eszköz szerepe lehet az egyházi és vallásos életben. Ha ennek tulnagy fontosságot tulajdonitunk, az egyházi élet merevvé, formálizmussá válik s az egyház rá kell ébredjen ennek óriási hiányaira. Ilyen nagy fordulat volt a merev protestáns dogmatizmusra a pietizmus mély szemlélődése. Ma már a hitvallások fontosságát hangsulyozó elmék sem magát a formát, hanem a forma által megtartott eszméket hangsulyozzák. A mai idők sulyos megpróbáltatásai rendkivül kedveznek a régi tanoknak, melyek az élet sötét oldalait hangsulyozzák ki. Kiváló példa erre Barth hatása Németországban. Németország a világháboru végével össze van törve, le van verve. Nem is lehet csodálkozni, hogy az olyan elvek, amivel Barth oly nagy hatást ért el, a világ rettenetes bünének és az

ember tehetetlenségének előtárása, oly nagyon visszhangra talál a német lelkekben. Németországban különben a háboru vége óta gyakran felcsendül az a hang, amely Európa gyönyörü kulturájának összeomlását látja a világ mostani folyamatában. Németországban különben az ugynevezett szabadelvü irányzatban is látszik a régi alapokra való visszatérés. Rudolf Ottó könyve: *A Szentséges*, amely rövid időn belül 11 kiadást ért el, Istennek azokat a tulajdonságait hozza felszinre bámulatos mesteri kézzel, amelyek a tiszteletteljes félelemre, az Istentől való remegésre vonatkoznak. Mintha az ótestámentum fönséges hangulata vonulna végig rajta; azok a hangulatok, melyek az Isten megjelenése nyomán ébrednek az emberi lelkekben, melyeknek sulya alatt a bünös ember leroskad, de azért kiegyensulyozott lélekkel ismét talpra áll, mint Pál a damaszkusi ut után.

Vallás nem valami új szerzemény teljesen; abban olyan elemek is vannak, melyeket a sinai hegy alatt, Ezsaiás elhivatása idején, a Babiloniai láncok sulya alatt, a középkorban, a reformációban, a modern nagy háboruk tragédiájában érzett az emberi lélek s ezt az érzését, lelki, benső tapasztalat formájában az utókornak átadta. Igaz, hogy ezt a benső vallásos tapasztalatot sokszor a lelkeket kényszeritő, erőszakoló hitvallás formájában adta át az egyik kor a másiknak; sokszor nem az igazság, hanem emberi önző célok alapján létesültek a hitvallások, de igy is jobb, mintha egyáltalán nem létesültek és nem maradtak volna ránk. Ugyan, mit adott volna egyik kor a másiknak át, hogyha össze nem foglalják a hitvallást? Pl. Hogyan tudnók a középkort ezek nélkül elképzelni? Szent Ágoston azt mondja a hitvallással kapcsolatosan: „Amidőn felkelsz, amidőn lefekszel, ismételd el hitformádat; nézz saját lelkedbe. Hitvallásod, mint egy tükör áljon előtted. Nézd meg magad benne: vajjon hiszed-e mindazt, amit vallasz és örvendezzél mindennap a te hitedben."

Szent Ágoston az igaz őszinte vallásosságot kapcsolja össze a hitvallás elismétlésével. Ugyancsak az igaz vallásosság szolgálatába akarják állitani azok az egyházak is — mint nálunk a református egyház —, melyek az apostoli hitvallást felveszik az istentiszteleti szertartások rendjébe. Hogy aztán ezek a régi hitvallások mindenben megfelelnek-e a vallásosság követelményének: arról már sokat lehet beszélni. Ezelőtt 20 esztendővel mondta

volt Harnack a németországi eretneküldözéssel kapcsolatosan, hogy a keresztény századokban egy idő óta a vallásos őszinteségben nagy csorba esett. Bizony meg kell vallani, hogy az olyan hitvallás, amelyet hatalmi érdek hozott létre, amely ellenkezik az emberi öntudat törvényeivel, amely nem tud őszinte hitet ébreszteni bennem, amely csak szárazon elmond bizonyos metafizikai tényeket: nem vallásosságot, hanem ellenszenvet ébreszt bennem. Ellenben az olyan hitvallás, mint a Tolsztoj Leóé, melyet akkor állitott volt össze, midőn az orosz egyház Szinódusa kiátkozta s melyet Curtis, az ő nagy művében: *„A hitvallások története a kereszténységben és a kereszténység határain tul"*, jónak látott fölvenni, mély és állandó hatást gyakorol a lelkemre, jóllehet olyan tételek is vannak benne, amelyekkel nem értek egyet. A hitvallásban is a lélek teljessége kell, hogy benne legyen s akkor nem az ellenszenves dogma szerepét fogja játszani, hanem az élet benső vallásosságát, mint ahogy Augusztinus fönti idézetében olvassuk.

Hitvallás és avultság, hitvallás és ridegség, hitvallás és átkozódás ne járjanak együtt többé. Ellenben a hitvallás és tiszta, őszinte érzelem, igazságszeretet, benső vallásosság párosuljanak. Ez nem lehetetlen, mert ahogy irtak ezelőtt száz esztendővel őszinte szivből jövő lirai költeményt s irnak ma is: manapság is lehet hitünket olyanformában fejezni ki, amely a vallásosságnak mélységét és igazságát magában foglalja.

A hitvallás, ha őszinte és igaz, a vallásosságra mély hatást gyakorol s egyuttal bizonyos *öntudatot* is kifejezésre juttat. A hitvallás a mai körülmények között *felekezeti öntudatot* juttat kifejezésre. Természetesen ennek is vannak szomoru példái még a mai fejlett világban is. A felekezetiesség gyakran önző és keresztényhez nem méltó gyülöletre, egymáselleni harcra vezethet. Ez szintén a régi idők emléke, még pedig szomoru emléke. Kisértetek, melyeknek már nyugovóra kellene térniök, mert az ő idejük már eltelt.

Negyedik kérdés, hogy *a hitvallások és a biblia* hogyan egyeztethetők össze? A mi hitvallásunk szerint „a biblia hitünk legfőbb zsinórmértéke". Ezen az alapon semmi összeütközésünk nincsen a bibliával. Mi a bibliát a vallás, a hit, a vallásos élet legtökéletesebb okmányának tekintjük és ismerjük. Látjuk benne,

hogy a vallás és erkölcs különböző fokozatokon hogyan emelkedett fel arra a magaslatra, ahol Jézus Krisztus áll. Nem akadunk fönn a különböző felfogásokon, mert tudjuk, hogy az isteni igazságosság is csak gyarló emberi értelem segitségével jutott hozzánk s egyes kérdésekben a szent irók is tévedtek. Éppen ezért ma már őszintén nem lehet azt mondani, hogy a hitvallás *teljesen* a biblia szavain áll. Hiszen ottan különböző korokban és különböző irók által egymással teljesen ellentmondó vélemények is vannak, sőt olyan erkölcsi felfogás is érvényesül, amitől ma már meglehetősen előbbre jutottunk.

Azonban helyes, okos és legfőképpen pedig őszinte, bátor átértékeléssel a szentirás és ennek a *helyes ismerete* által alkotott hitvallás a vallásos életnek igazi életadó forrása. A ráfogás, a nehéz kérdések előtt való kitérés, a fejünknek a homokba dugása veszedelem idején csak arra való, hogy a kérdés eltolódjék, de nem arra, hogy meg is oldódjék. Van olyan felfogás, amely a bibliát a hitvallások, az egyház dogmái szerint magyarázza. Itt a biblia közönséges eszközzé sülyed. Van olyan felfogás, amely azt mondja ma is, mint a reformáció idejében, hogy a biblia minden szava Isten csalhatatlan akaratának a kifejezése. A hit és cselekedet dolgában mindenben a biblia ad utmutatást. A régi hitvallások s a bibliának mindkét módon való összeegyeztetése teljes lehetetlenség. Itt csak ráfogni lehet, de kiegyenliteni egyáltalán nem.

A XIX. és XX. századi protestantizmusnak s általában a szabadelvű kereszténységnek egyik legnagyobb tette: a modern bibliakritika, amely a maga tisztaságában állapitotta meg a hagyományok ködében a bibliai iratok értékét és keletkezését. Természetesen itt is, mint a szellemi élet minden más vonalán, még nem fejlődött ki egyforma felfogás. Például lényeges külömbség van — hogy a legfeltünőbbeket emlitsem csak — a német Harnack, a francia Loisy abbé és az olasz Giovanni Papini újtestamentum megállapitásai között. Mindazonáltal ezek, ha külömböző útakon is, elvégre a tudomány mind ilyen, rávezetnek engem arra, hogy mi a legtisztább és legmaradandóbb vallási és erkölcsi érték a szentirásban, mi az, „ami vallásunk legfőbb zsinórmértékévé" avatja? Ezen az alapon megértek és átérzek mindent s minthogy tudom, hogy a szentirás mellett Isten más úton

is megajándékoz kijelentéseinek gazdag ajándékával, megalkothatok a biblia szellemével egyező hitvallást, de azzal a tudattal, hogy az az igazságnak nem végső, hanem csak *a mai időknek megfelelő kifejezése*. Egy más kor azokon tökéletesithet és kell is, hogy tökéletesitsen, mert a szellemvilágban nincsen megállás.

Végül még egy kérdés: *a fejlődés, haladás, szabadoktatás* kérdése, amely lényegesen számba veendő. Tulajdonképen ez a szempont hozta felszinre az egész kérdést. Az oly dogma, amely a fejlődést kizárja, lehetetlenség, képtelenség. Nem lehet azokról az egyházakról sem azt mondani, hogy nem haladnak, melyek a legmélyebben beásták magukat a mult hitelveinek omladékai közé. Olyan elvekkel, hogy valamely hitcikk azért igaz, mert a zsinat vagy valamely egyházi tekintély annak mondja, ma nem lehet az emberiség nagy céljait szolgálni. A katholicizmust sem a dogma tartja fönn, hanem az a sok vallásos gyakorlat, amely ebben az egyházban fönnáll s amely lebilincseli a lelkeket. A katholicizmus a haladás és fejlődés nagy tényét mindig figyeli s dogmatikus volta ellenére is, mégis halad, fejlődik, sőt a mai időben oly művelt államokban, mint Németország és Anglia, feltűnően hódit és gyarapodik.

Az emberiség fejlődésének története azt mutatja, hogy az örök időkre megállapított dogmák sem tudták az igazságot utjokban feltartóztatni. Hiába tartották a *földet* a világ középpontjának, mégis megtudták, hogy nem az, s hogy mozog a föld. Ez a tétel azonban: mégis mozog a föld, örökké igazság marad. Vannak tehát fölismert igazságok, melyeket a holnap meg nem cáfolhat, legfönnebb bővíthet, kiegészíthet. A vallás terén ilyen fölismert igazság: A mindenható Isten, aki szentség, erő, jóság, hatalom, kegyelem, örökkévalóság s az emberiségnek szerető édesatyja. Ugyancsak ilyen igazság az, hogy Jézus példája, tanítása a vallásnak és erkölcsnek legfőbb forrása. Ilyen igazság az, hogy a jellem üdvözit, hogy az embernek jóra is van képessége, hogy a kegyelmes Istennél a bünbánat megbocsátásra talál s hogy a lélek számára egy magasabb, örök élet vár.

Véleményem szerint ezek oly igazságok, amelyek formában, felfogásban változhatnak, de lényegükben nem. A mély és igaz érzés, az őszinte fájdalom és tiszta hódolat, az emberi élet vágyainak és reményeinek gondolata, eszménye ma is formába önt-

hető hitvallás alakjában is. Nem a tökéletes tudás és soha nem változó forma reményében és igényével, hanem az őszinte jóakarat, tiszta vallásosság és társadalmi kötelesség tudatával. A társadalmi egység korlátai csak gátolhatják, ideig, óráig akadályozhatják a kiváló szellem érvényesülését, de végképpen meg nem akadályozhatják. Wilbour, a nagy amerikai unitárius történetiró nagy művét, mely az egyetemes unitárizmus történetét foglalja magában, ezzel a cimmel adta ki: *A mi unitárius örökségünk.* Itt Erdélyben szent örökség maradott ránk: őseink küzdelmei, hite és hitöknek szent hagyatéka. Más befolyás is gazdagitotta kétségtelenül szellemi életünket, lelkesitette vallásos buzgóságunkat. De azért őseink hite, a mi hitünk is, hagyománya, a legtisztább és szivünk legértékesebb kincse. Mi őseink nyomdokairól le nem térhetünk. Nekünk nem elég csak a haladás, fejlődés és türelem jelszava, hanem igaz és egybekapcsoló vallásosság kell. Haladnunk kell, de mindenféle kiterjedésben: magasságban, mélységben és minden más oldalon.

Az nem haladás, hogy a hitvallást leegyszerüsitsük nehány értelmes mondatra s búcsut mondjunk még a lélekhalhatatlansága hitének is. Az angol és amerikai unitáriusok kiváló nagy fontosságot tulajdonitanak a lélek örök életébe vetett hitnek s Dávid Ferenc élete vége felé, ha kiliasztikus szinezettel is, a jövő élet felé forditotta nagy lelkének vergődő, küzdő, örökké kutató erejét. Azok, akik csak nyesegetik a régi tételek száraznak gondolt ágait a „józan ész", „felvilágosodás" és „haladás" nevében, s nem mélyitik a hit tiszta világát, kiszáritják csak a hit élőfáját, a helyett, hogy terebélyes, élő gyümölcshozó fává növelnék.

Az angol és amerikai unitárius vallásos mozgalom megállapitott hitvallás nélkül is, a hitvallás ellen való szilárd tiltakozás ellenére is igaz és őszinte vallásosságnak a forrása és rendkivül értékes társadalmi munkát fejt ki. Nekem ugy tetszik, hogy nálunk nem ez a mély vallásosság hódit, hanem csak a dogma ellenes tiltakozás. Ez hiba. A mély és igaz vallásoság kell, hogy minket magával ragadjon s akkor a hítvallás önként, magától megteremtődik a lelkünkben, de nem mint kerékkötő, hanem a társadalmi és vallásos élet egyik irányitó eszköze. Igenis kell őszinte, mély vallásosságtól áthatott, modern értelemben vett hitvallás!

Benczédi Pál.

Az unitárius sibboleth.

A kálvinistát tudvalevőleg a keresztyén-ről lehet rögtön megismerni. De miről ismered meg az unitáriust, mi a mi sibbolethünk? Nem kell búsulni, mi is kezdünk szépen rendbe jönni. *Amelyik*, ez az. Erről ismernek meg téged, hogy unitárius vagy, mióta Balázs Ferenc divatba hozta a fiatalok közt ezt a székely harisnyás mű-góbét, ezt a minden lében kanál *amelyik*-et. Szülőapja bizonyára nem is tud róla. Talán észre sem vette, hogy mig a a maga új útjait a próféta nemes idealizmusával járja, közben akarva-akaratlan nyelvével is másképpen selypit, mint a maradi öregek: közelebb a faluhoz s távolabb a magyarságtól.

Hogy textussal kezdjem, a Birák könyvében ezt olvasom (12. 5—6.): „Kérdezték a gileádbeli férfiak (az efraimbeliektől): Efraimbeli vagy-e? És ha azt mondotta: nem, akkor azt mondák neki: Mondd: *Sibboleth!* És ha *Szibbolethet* mondott, mert nem tudta úgy kimondani, akkor megfogták őt és megölték."

A mi fiatal efraimitáink járhatják s csak járják is minél lelkesebben az ős Jordán réveit, az öreg Jefték ezért nem fogják őket birtokháboritás cimén megfogni és megölni, legfeljebb csak megkérdik: Mondd: *amely!* És felelik Efraimék, mert nem tudják, vagy nem akarják másként mondani: *amelyik.*

Balázs F. könyvében ugyanis, abban az elbűvölő frissességgel, lendülettel és eredetiséggel zászlót bontó könyvben (Bejárom a világot) ilyen ragadós szeplőkre bukkanunk minden második mondatban: „Budapesten, amelyik a föld egyik legszebb városa, Szabó Dezsőt látogattam meg. (12 l.) Papirdeszkából ellenzőt szerkesztettem, amelyik az arcomra árnyékot vetett (21 l.) Nagy bennük az önállóság, amelyik nem az eddigi lekötöttség megbosszulása. (28 l.) A lichfieldi ilyen, amelyik a legkisebb s egyben legremekebb. A salisbury-i is, amelyik rövid negyven esztendők alatt fejeződött be s amelyiknek a nevezetessége a magas

tornya. (45 l.) A tisztátalan lélek a hibás, amelyik nem áll meg ott. (108 l.) Nagy kert mellé, amelyik az egyetem campus-a volt, bekanyarodtunk. (148 l.) Most még csak az útiköltség van hátra s a szerencse, amelyik ebben a lényeges esetben sem szabad, hogy magára várasson. (166 l.) Emberi ős egészségük kapálózik a hám ellen, amelyiket akarva-akaratlan magukra vettek. (168 l.) Közénk hozza a gyermeket, amelyik játékos. (170 l.) (Értsd: a gyermek a játékos, nem az, aki, amelyik hozza a gyermeket). Ez a rettenetes szakadék a Colorado folyó müve, amelyik iszonyú erőfeszítéssel ásott magának medret. (188 l.) A folyóhoz, amelyik harsogott. (188 l.) A Sinto a régibb a kettő közül, amelyik egyúttal az államnak is a vallása." (253 l) Stb., stb.

Igy a mester. S a tanitványok?

A Kévekötés IV. évf. I. számából: „A zöld teknősbéka ugyanis, amelyik néha ötszáz évig is elél, nyom vagy 150 kilót. Az ifjúság egy csoportja, a Sarló, amelyik ma is folytatja a falujárást. — Megalakitották a Bartha Miklós-társaságot, amelyik több éven át tartott előadásokat. Megjelent az Erdélyi Fiatalok, amelyik azóta két faluszámot és két könyvet adott ki a faluról."

Kukkantsunk bele ezek közül is a legfrissebb 4. számuba. (Igen tehetséges tanitvány irta, meglepően sok érettséggel.) „A 3. Internationale, amelyik az elnyomás ellen küzd, a nemzetek egyenjoguságának az elvét a földre akarja lehozni. A világ két táborra oszlik: néhány kulturnemzetre, amelyik a tőkét a kezében tartja és . . . De a faluban él a falusi munkásság, amelyik a határozott bolsevizálódás útján van. — A feltörekvő polgárság körében keletkezik, amelyiknek haszonnal jár ha . . . — Megvan a feltörő polgárságban, amelyiknek terjeszkedésre van szüksége. — Megemlitjük a nagybirtokos osztályt, amelyik egykor a falu ura volt. — Van egy új birtokos réteg, amelyiket sem tradició, sem államhatalom nem korlátoz. — A kisebbségi magyarságot sújtják az adóterhek, amelyiknek nyolcvan százalékát a falusi nép teszi ki. (Az adóterheknek?) — Helyzete rokonságot mútat a székelységgel, amelyik szabad kisbirtokos köznemesekből állott. — Nehezen alkalmazhatók a magyarság zömére, amelyik lényegesen más társadelmi helyzetben él."

Stb. stb. a végtelenségig. Ezek a furcsa mondatok gyilkos

következetességgel ostromolják az ember fülét. Ez nem sajtóhiba, ez nem gondatlan elirás. Itt birtokháboritás indult meg, ez pergőtüzes, kemény támadás, ez a *melyik* harca a *mely* ellen. Első tekintetre világos ugyanis, hogy azokban a mondatokban a harcias *melyik* verte ki a jámbor *mely*-t. Kiverte mondom, mert az ősi birtokos mindenütt a *mely*. A régi nyelv relativ névmásai csak a *ki, mi* és *mely*. Az *amelyik* relativ névmást a régi nyelv nem is ismeri, ott még meg se született, a Nyelvtörténeti Szótárban a *melyik* még csak kérdő névmás. Tudvalevőleg a kérdő (határozatlan) névmásból lettek, de az *amelyik* nagyon késővre. Az *-ik* a végén harmadik személyű birtokosrag: melyünk, melytök, melyük (=melyikük), mint az egyik, másik (=együk, másuk). A *mely* és *melyik* között tehát eredetileg az a különbség, ami az *egy kalap* és *az én kalapom* között. Egyik határozatlan, a másik határozott fogalom. Ma mindketten élnek, mind a kettő relativum, vonatkozást jelöl, de amig a *mely* sok esetben (ilyenek a fent kifogásolt mondatok) egyáltalában nem befolyásolja a fogalom körét, csak visszaidézi, az *amelyik* mindig egyénit is, a fogalom körét megszűkiti. A gólya, mely békával él, összel délre költözik,* ebben a mondatban a gólya *akármelyik* gólya, minden gólya, *a* gólya. De az a gólya, az olyan gólya, amelyik békával él, az nem akármiféle gólya, az csak békával élő gólyák csoportja. Hogy a többi gólya sem él egyébbel, az itt nem fontos. A fontos az, hogy én csak arról beszélek, amelyikről lényegesnek, jellemző tulajdonságnak tartom, hogy békával él. A többi tőlem akár piskótával is élhet s akkor bizonyára nem is kell délre költöznie. Mondattanilag mindkét mellékmondat jelzője a maga főnevének, de csak a *melyik*-kel kezdődő a valódi, a megkülönböztető, az egyénitő jelző. A másik csak henye disz, vagy veleértődő természetszerűség, mint a fehér hó, ravasz róka, sárga halál, kész doktor jelzői. Henye voltát itt a hangsulytalanság, ott a rámutató *az* vagy *olyan* hiánya mutatja. De ha henye, meg is adja ám az árát, életével lakol: a nép nyelvéből már jóformán teljesen ki is veszett ez a *mely* kötőszós mellékmondat, helyét az *amelyik* foglalta el. Az élő nyelv ugyanis nem teketóriázik sokat, mint a konzervativ,

* Mondva csinált mondat. Helyesen: A gólya békával él, összel délre költözik.

körültekintő, hagyományos nyomokon járó s bizony sokszor tintaszagu irodalmi nyelv. Amire nincs szüksége, kilöki magából.

Hogyan, hát ami a népnyelvnek szabad, az nem szabad Balázs Ferencéknek? Nekik miért kell ismerni az *amely*-t, ha a a népnyelv tuladott rajta. Hiszen ők éppen a falu népéhez akarnak szólni, nekik egyenesen programmjuk az, hogy ledüljön végre minden határfal úr és paraszt, városi és falusi ember, harisnya és nadrág, irodalmi és népi beszéd között. Hiszen ők ezért kiváló dicséretet, nem pedig megrovást érdemelnek.

Hohó, várjunk egy kicsit, mert egyebütt a bibi. Ha ők azt irják, hogy „Ez a zabkása az a zabkása, amelyikre a skót olyan büszke", ez ellen senkinek se volna semmi kifogása, ezt az irodalmi nyelv is igy mondja, ez egyénitő, megkülönböztető relativum, itt nincs baj. De ha a jámbor mészkői magyar azt olvassa, hogy a tiszteletes úr Budapesten, *amelyik* a világ legszebb városa, meglátogatta Szabó Dezsőt, joggal azt hiheti, hogy a tiszteletes úr, amilyen világlátott ember, még ismer egy jó csomó Budapestet s ha véletlenül még Szabó Dezsőről is hallott egyetmást, egész természetesnek fogja tartani, hogy Szabó Dezső éppen a legszebb*ik* Budapesten lakik. Vagy amikor azt halljuk, hogy „Papirdeszkából ellenzőt szerkesztettem, *amelyik* az arcomra árnyékot vetett", az éppen olyan fonák-beszéd egészséges magyar népi nyelvérzéknek, mint mikor a Friss Ujság azt irja, hogy „a Széchenyi-téren főbe kollintották Hoportyán Vaszit, akit a mentők kórházba szállitottak". Hogy kollinthatták a Széchenyi-téren főbe azt a Vaszit, akit a mentők onnan már elszállitottak, az éppen olyan rejtély, mint ahogy a Balázs F. ernyőjéről se lehet józan ésszel kisütni, hogyan vethetett árnyékot, amig meg se szerkesztették, amig meg se született. Nem, igy nem beszélnek magyarul, se Mészkőn, se Székelykereszturon. Igy csak az irodalmi nyelv beszél, az is csak akkor, ha idegent majmol. Ha a mi jó uton járó derék fiataljaink ezt az idegen majmot is kipusztitanák végre a nyelvből, Brassai bácsi odafenn tapsolna nekik. De jaj, ők nem úgy csinálnak. Ők a majmot, a *mely*-t meghagyták, de hogy szépitsenek rajta, székely harisnyát huztak a lábára. Pedig hát a majom majomnak még elcsuszik valahogy, de székely harisnyába bujtatva s hamisitatlan székelynek előléptetve, a nemjóját, az már vérforraló blasphemia. Csodálom, hogy Vár-

falván még senkit sem vertek főbe érte. Aki székelykedik, annak tudni kell székelyül. Aki szerelmes az *amelyik*-be, az jöjjön tisztába az *amelyik*kel. Aki hadat izen a *mely*-nek, vegye észre, hogy nem a *mely* az idegen, hanem a belebojtorjánkodó észjárás. Nem a folt a hibás, ha rongyos az ujjas s bolond dolog a gyereket kiönteni a mosdóviz helyett.

Sajnos, a mi városi, uri beszédünk, öregeké, fiataloké egyaránt, hemzseg a sok idétlen majom *mely*től, a sok idegen kaptafára huzott vonatkozó mellékmondattól. *Equus, qui non habet dominum* magyarul *gazdátlan ló, passer, qui mortuus est: döglött veréb, femina, quae pulcherima est,* magyarul *világ szép asszonya, a legszebb asszony, a legszebbik asszony.* Válogathatok bennük vonatkozó mondat nélkül is. Választhatom a szépet s válogathatom a szépit. Nem egy dolog a kettő. Mekkora finomság, hajlékonyság, tömörség van ebben a mi szép magyar nyelvünkben! Ezt utánozzák, ha tudják, azok a hires nyugati nyelvek! Nem törik magukat. A majmolást ránk bizzák. De szép csokrot is lehetne ám kötni a mi tintaszagu uri beszédünk virágaiból. A fiatalok *Kévekötése* fekszik előttem, abból szakitok találomra egy párat. (Pedig az öregekéből kellene, ott még több van): „A nivós ünnepély után még egy rövid gyülést tartottak, melyen a legközelebbi teendőket tárgyalták meg. Tizenkét értékes hozzászólás volt, melyek nagyon kiszélesitették a tárgyat. Megalakitják a leánybizottságot, mely utján igyekeznek szervezeteinket kiépiteni. Este áhitat után, melyen K. J. mondott imát. Számos hozzászólás után, melyek között a legkiemelkedőbb a L. Dénesé volt, aki felhivta lelkésztársait... N. N. tartott előadást, melyben ismertette. Uj műsort közvetitett, melynek igen szép volt az utolsó száma, amikor... Délután a köri D. F. E. tartotta köri közgyülését, melyen rendkivül sokan vettek részt" stb. stb.

Nagyjában mind egyforma *melyek.* Nincs gyökerük a magyar talajban. Nem is igazi mellékmondatok. Értelemre nézve inkább főmondatok. Forditásnak látszanak. Majmok. De tagadhatatlanul magyar majmok, mert régi-régi nemeslevelük van s hatalmas pártfogóik. A költő is igy mondja: „Bölcsőd ez s majdan sírod is, mely ápol s eltakar". Sőt az ezeréves „Miatyánk, *ki vagy a mennyben*" se mondja máskép, mióta a fogyatékos magyarságu Gellértek ránk disputálták. Sőt nini, — seperj a házad előtt! —

mintha az igen tisztelt tanár ur is ilyenformán beszélne, ha énekeskönyvet fabrikál: „Oh te, ki fent vagy, szent arcodat fordítsd felénk". Hát persze, hogy igy beszélünk mi urak, mi városi urak, mi irodalom. De ez még nem azt teszi, hogy ne beszélhetnénk jobban. A tanár ur is, Vörösmarty is, a falujáró fiatalok is. Lám a székely másképp beszél, lám a székely jobban beszél. Neki hiába rágják a fülit pap, tanító, ügyvéd, város, irodalom a sok *mely*-lyel, neki amely nem kell se testinek, se lelkinek. Neki ma, ezer esztendő mulva is a *mennybéli Isten* az igaz magyar Isten.

S az igaz magyar beszéd? Az ő beszédje az igaz magyar beszéd. A nép beszédje. Az irodalomnak végre is rá kellett jőnie, hogy neki ahhoz kell igazodnia. (Az irodalom, a szépirodalom, igazódik is, de az ur, ha magyar, a pokolban is ur: csak nem igazodik a zsiros parasztthoz!) A népnek ez az igazsága unitárius magyar igazság: a Krizáék igazsága, a Brassai bunkója. Ezt nekünk, unitáriusoknak kell tudni a legjobban. Nekünk kell a legjobban értenünk és éreznünk, mi a magyar beszéd. Elsősorban neked, falujáró unitárius fiatalság: a te iskolád kapuján áll őrt Brassai Sámuel. Csak járd a falut tovább is szeretettel. Tanítsd a népet és tanulj a néptől: dobd el a *mely*-et. Te legalább dobd el!

Hiszen azt akarom — mondod. Én is érzem rajta a tintaszagot, azért hagyogatom-dobogatom el, azért mondok helyette *amelyik*-et. Ez legalább tudom, nem tintaszagu, ezt a székely is igy mondja.

Mondja, de nem a te eldobott-elhagyogatott *mely*-eid helyén mondja. Tegyünk próbát, ha nem hiszed. „Az épület, amely hatemeletes, két utcára nyilik". Ez olyan mondat, mint a fentiek, csak a forrása más. Az Unitárius Közlönyben olvasom, szóval az öregek büne. Hogy kell ezt magyarul mondani? Szerintem igy: „Az épület hatemeletes, két utcára nyilik". S hogy akarjátok ti magyarrá tenni? Igy: „Az épület, amelyik hatemeletes, két utcára nyilik". Tagadhatatlan, ez is magyarul van mondva. Csakhogy ez egészen mást tesz ám magyarul, népi magyar nyelven. Ez azt teszi, hogy „amelyik épület hat emeletes, az két utcára nyilik". Efféle bolondságot pedig nem állit az Unitárius Közlöny. „Bánja, mint a kutya, amelyik hetet kölyközött" — mondja a nép. *Amelyik hatemeletes s amelyik hetet kölyközött* — testvérek. Abban testvérek, hogy egyik se henye jelző, különben nem szeretné a székely. A szé-

kely a henye legényt s a henye jelzőt ki nem állhatja. Ha legény, legyen legény. Ha vonatkozó mondat, legyen vonatkozó mondat. Ha székelyűl akarunk beszélni, beszéljünk székelyűl!

De egyéb baj is van azzal s ti *melyik*etekkel. Az *amelyik* tárgyas, az *amely* és a többiek tárgyatlan igealakkal járó relativum. Igy mondjuk: „amelyiket szeret*em*", de: „akit, amit, amelyet, amilyent szeret*ek*". A különbség oka az, hogy *amelyik* eredetileg személyragozott alak, az *amely* és társai nem azok. Se most, se hajdan, határozatlan névmás korukban. Pedig ma, ha határozott tárgyra vonatkoznak, eltünik körülöttük minden határozatlanság. „Ő az, Kati az, akit én szeretek". Itt csak elég bizonyos, hogy Katit szeretem, az *akit* mellett mégis tárgyatlan az igealak. Elég logikátlanság Katitól, meg tőlem, de egyikünk se tehet róla. Bennünk lehet, de a nyelvben nincs logika. Mi belenyugszunk, de a székely mintha mégse tudna belenyugodni ekkora logikátlanságba. Nyelvérzéke állandóan rugódozik ellene. Mert Mikes Kelemen például rendesen igy ir: Az asszony olyan gyümölcs közöttünk, amelyet soha sem *viszik* az asztalhoz. Mért él itt tárgyas ragozással Mikes? Vajjon igazán a logika dolgozik benne, az alföldinél erősebb székely logika? Nem. Sokkal egyszerübb oka van. Az ő relativuma igazi relativum, egyeditő relativum, magyar népi relativum. Ő a *melybe* is a *melyiket* érzi bele: az asszony az a gyümölcs, amelyiket (= amely gyümölcsöt) nem viszik asztalhoz. Igy beszél és ir Mikes. S hogy beszélnek a mi efraimitáink? Ők a forditott Mikes Kelemenek, náluk a *melyik* is alanyi ragozással jár: „Olyan gazdasági rendszer fejlődött ki, amelyiket az európai nemzetek megirigyelhetnek (205. l.). Ma Angliában a szövetkezeti mozgalom, amelyiket pedig nem a kötelesség,hanem a belátás tart fönn, nagyobb jelentőségű, mint a politikai szociálizmus." (76. l.).

Ez a *melyik*-kel kapcsolódó tárgyatlan ragozás kétszeresen visszásnak érezteti ezeket a mondatokat. Mégse kivánunk beléjük tárgyas ragozást. Talán mert érezzük, hogy a *melyik* csak bitorolja bennük az idegenszerü, az irodalmi *mely* helyét. Érdekes azonban, hogy itt az analogia is beáll vizet zavarni. Igy szűlethetett meg a Vadrózsákban; „Igaz-é ez a beszéd, a melyiköt anyám mond?" (475 l.) A beszélő tudatában az *amit anyám mond*, vagy *ez a beszéd, amit anyám mond* lebeghetett. Velünk is meg-

esik, hogy a válaszd, *amit szived szeret* analogiájára *amelyiket szived szeret*-re csúszik a szánk.

De unalmas is talán már ennyit nyelvészkedni egyházi lapban. A játékos kedv se igen segithet rajta. Unalmas, de — úgy hisszük — még se fölösleges. A bibliai Bábel óta járvány a torony-épitő fiatalok közt a nyelv megzavarodása. Nem árt idejében tisztázni a dolgokat s elébe vágni a bajnak, ha lehet. Amilyen kevesen vagyunk, kár lenne, ha oknélkül megoszlanánk, ha holnapra kelve nem értenők egymás szavát. Gileád és Efraim fiai közt ne legyen sibboleth. Efraim ne selypitsen! Az öregektől tanulni is lehet néha-néha, csak nem kell szégyelni, ha olykor-olykor járt útra is téved a „vájemsziék," a szabadságra „megérett ifjak" szekere. Csak járják a maguk lábán a maguk lelkének külön útjait. Ez unitárius erény és kiváltság. Ha a belső sugallatra hallgatunk, úgy is egyfelé jutunk. De aközben is kiáltsuk oda egymásnak: Testvér, kátyuba léptél, idegen isteneket imádsz, ferdén, félszegen kötötted föl a sarkantyúdat!

Ennyi figyelmet megérdemel tőlünk nemcsak az ember, — a sarkantyú is.

Pálffi Márton.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

Bevezetés.

A magyar unitárius egy-istenhit, akármily történeti hátteret rajzolunk is az első kereszténységig visszamenőleg, valójában és az események logikai kényszerüségéből folyólag a reformácio továbbfejlesztésének az eredménye és éppen ebben rejlik Dávid Ferenc örökké ragyogó magyar reformátori értéke.

A háromság-tagadó (antitrinitárius) reformátorok Dávid Ferencet jóval megelőzőleg már foglalkoztatták az európai hitvitázókat az egy-istenség tanával, azonban Dávid Ferenc elhivatása volt az, hogy a mai subjectiv egy-istenhit eszméjének világtörténelmi reformátora legyen. Ő 1566-tól kezdődően nem csak az erdélyi fejedelemség, hanem iratai révén az akkori Magyar Királyság és Török Hódoltság területén, sőt a reformáció egész területén a keresztény egy-istenhit apostolaként szállt sikra. Helvét hitvallásu felfogását tovább fejlesztve, a protestáns egyházak uj ágát: a magyar unitárius egyházat alapitotta. Ekként vált az unitárius egyház a protestáns egyházak testvér egyházává.

A történelmi egyházak nagy családjában a magyar unitárius egyházat a protestáns egyházak sorában történeti multjának megfelelő hely illeti meg.

A hitviták fejleményeit mellözve, az unitárius egyházalkotmány kialakulása szempontjából azt emelem ki, hogy ennél a reformácioból folyó előzmények irányitólag hatottak és a későbbi átalakulások az ország alkotmányának szükségszerü befolyását is eléggé visszatükrözik.

A németországi reformácio kezdetben nem irányult a katholikus egyház szervezeti egysége ellen. Luther kezdetben csak az egyházi élet belső átalakitásával, megreformálásával foglalkozott,

azonban tanitásai végeredményben a szervezetre is kihatottak. Az egyház lényegére vonatkozó tanitásai szerint az egyház külső kormányzása nem tartozik a kulcs hatalmához.[1]

A lutheránus egyház szervezete ehez képest a püspöki kormányzói hatalmat a fejedelem hatalmi körébe utalta s ekként a fejedelem az egyház körüli jogait országos consistóriuma utján gyakorolta.

A Zwingli—Kálvin-féle hitujitás a szervezet kérdését a kulcshatalomból folyónak fogta föl. Eszerint az *egyház külső* ügyeinek minden irányu elrendezése *a gyülekezetet* illeti, amely azt el sem idegenitheti.

A gyülekezet egyeteme nevében a vének: a presbiterek cselekesznek s ezekhez képest a protestáns egyházalkotmányok alapelve: a presbiteri elv lett.

A hitujitás eredményében azonban a presbiteri elv a külömböző országokban egészen különszerü formákban érlelődött ki.

A hitujitásnak Magyarországon és az 1541. óta különvált részében, Erdélyben történt elterjedése rendén az egyházi szervezet e határokon belül is eltéréseket tüntet fel. A lutheránus és református egyház törvényhozási bevétele után a Dávid Ferenc által irányitott hitujitás is 1568-ban törvényhozási szabályozásig jutott és az ő hite, vallása is bevettnek nyilvánittatott.

A Dávid Ferenc vallásának törvényes bevétele után azt látjuk, hogy ez a nagy reformátor a nagy elvi harc közepette a szervezeti formákra nem sok sulyt helyezett. Boros Gy. szerint: „Dávid Ferenc a szervezetre, az egyháztagok életének a szabályozására nem sokat gondolt. Dávid Ferenc nem azért nem készitett egyházszervezeti és szertartási szabályokat, mintha arra ideje és tehetsége nem lett volna, hanem azért, mert fölöslegesnek tartotta". [2]

Dávid Ferenc munkáinak olvasása közben egyetlen helyen a Rövid Magyarázat 11. részében találtunk erre a kijelentésre:

---

[1] A német protestáns egyházak alkotmányára nézve Sohm: Kirchenrecht (Binding gyüjteményében VIII. 1—2 kötet). München—Lipcse 1923. Megállapitása szerint: Das Wesen des Kirchenrechts steht mit dem Wesen der Kirche in Widerspruch.

[2] L. A Rövid Magyarázat 1910. évi facsimiles kiadásában Dávid Ferenc theologiája cimü tanulmányt.

„... és ezeket megtanulván, ugy ragaszkodánk aztán a Saxoniabeli tanitókhoz.

Ennek utánna nem sok idő mulva a csehekhez hajlánk, de nem a tudománynak tisztaságában, hanem csak az anyaszentegyháznak igazgatásában. (32. l.)[1]

Hogy penig ezeknek utánna az Helvétiabelieknek az írásokat kezdök olvasni, kik mind a Saxonia-belieknek s mind a cseheknek tévelygéseket kárhoztatják vala, látván azoknak tisztább tudományokat mi es összvötársalkodánk velök".

Érthető ezek után, ha Dávid Ferenc az általa alapitott egyházak elnevezésével se törődött. Az unitárius hitujitás, mint hitelvi harc, nagy részben az akkori egyházi szervezet érintése nélkül ment végbe. Dávid Ferenc az eszme, a hit fenségességének hatása alatt állott és cselekedett.[2]

Az unitárius vallás törvényes bevételének előkészitésénél se törekedett gyakorlati meghatározásokra. Elégségesnek itélte az általa hirdetett hitvallás szempontjából a tordai 1568. évi országgyülés ilyetén szövegü határozatát: ... „és az község olyan prédikátort tarthasson, az kinek tanitása ő neki tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek, az prédikátorokat meg ne bánthassa; ne szidalmasztassék senki az religioért senkitől az előbbi constitutiok szerént és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal priválással fenyögessön az tanitásért; *mert az hit Istennek ajándéka,* ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által vagyon."

Az 1571. évi székelyvásárhelyi országgyülés határozatának szóhangzata ez: „Az Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, s a confessioért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók".[3]

---

1 Az egyház igazgatásban jelentkező ez irányzat lényegét én nem ismerem, de egyházunk szervezete szempontjából nem tartom lényegesnek, mert ennek aligha lehetett hatása később az unitárius egyház megalkotása után. Dávid Ferenc a Kálvin hittanának elfogadásával az ezzel kapcsolatos szervezeti kérdést sem hagyhatta figyelmen kivül.

2 Dávid Ferenc korában az egyház neve még nem meghatározott. A Sociniánus és antitrinitárius nevezéseken tul alig jutottunk. Az 1576. évi medgyesi országgyülés is még ezzel a kifejezéssel él: akik Dávid Ferenc vallásán vannak. A lécfalvi tábori országgyülés 1600-ban már az unitárius kifejezéssel él.

3 Ezek a törvények azonban Erdélynek 1541-ben történt különválása

E meghatározások akkor a Dávid Ferenc által hirdetett egyistenhit terjesztésére vonatkoztak.[1]

Az unitárius egyház törvényesen bevettnek nyilvánitása idejében a helvét hitvallás már az akkori szervezet kereteiben Dávid Ferenc előtt állott, de mert a szervezet kérdésével nem foglalkozott, a szokásos zsinattartáson és hitvitákon felül nem találunk adatot arra, hogy az egyházközségek és az egész egyház igazgatására valami eltérő irányitást adott volna.

A nyugat európai reformácio a szervezetek rendezését a Calvin Institutio-ján kivül más rendszabályokkal is igyekezett előmozditani.

Mokos Gy: A hercegszöllősi kánonok — más egyházi kánonokkal egybevetve c. munkájában (Bp. 1901) érdekes összehasonlitásokat tesz.

Utal az 1540. évi Kirchenordnung-ra a würtenbergi 1547. évi Synodalordnungra, továbbá a francia és angol befolyásnak kitett rajnamenti s főleg az 1563. évi pfaltzi és az 1566. évi hesseni Kirchenordnung rendelkezéseire.

---

folytán a Magyar Királyság és Török Hódoltság területén volt unitáriusokat nem védték s ekként a Kassáig és Pécsig elterjedt unitárius hitet vallók megfogyatkoztak és végre teljesen elenyésztek. (L. Kanyaró F.: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891.).

Az ország akkori szétdaraboltsága mellett az unitárius vallás a magyar királyság területén sem vált bevett vallássá (recepta religio), de viszont Erdélyben a rekatholizacio és hivatalból való kizárás dacára fenn tudta tartani magát. Erdélynek 1848-ban Magyarországgal való egyesülése szükségszerüvé tette, hogy az unitárius vallásról a magyar törvényhozás is intézkedjék.

A vallás dolgában keletkezett 1848. XX. t.-c. 1. §.-a igy szól:

„Az unitárius vallás törvényes bevett vallásnak nyilvánittatik."

Ezt kiegészitette az 1868. XLIII. t.-c. 14. §-a ekként:

Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részeken a bevett vallás-felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymásközötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztositják, nem csak sértetlenül föntartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örmény katholikus és a keleti görög szertartásu egyházakra kiterjesztetnek.

[1] Az unitária religió az Approbata Constitució szerint a bevett vallások egyikeként erősittetett meg jogaiban: A négy recepta religiók . . . ennek utánna in perpetuum pro receptis tartassanak s ezeknek . . . a szokásos helyeken való gyakorlása ezután is megengedtessék. (T. R. I. Cim 2 cikk.).

De Dávid Ferenc előtt ott állott nagy hitvitázó ellenfele és kiváló szervező képességü reformátor társa: Mélius alkotása, a debreceni 1567. évi zsinat által elfogadott egyház szervezet, amely „Articuli majores" nevet nyert.

Az akkori helyzetéből nézve az események folyását Dávid Ferencnek nem volt oka az egyszerü egyházközségek életét rendszabályozásokkal megkötni, a kolozsvári egyházközségben és általában a városokban irányitását úgy is a kivánt módon érvényesithette.

A Dávid Ferenc elitéltetése (1579. VI. 1—3.) után a szervezés szüksége okszerüleg felmerült, mert az egyház a teljes széthullásnak nézett elébe. Az erélyes és kiváló szervező képességü Blandrata nem csak az unitárius hit fennmaradását előmozditó Hitvallás-t készitette el, hanem az egyház szervezet kiépitéséről s azokból az egyházi rendtartás előkészitéséről is gondoskodott.[1]

Blandrata az innovatio vádjának drámai erővel végbefejezéshez jutása után már 1579. VII. 2-ra Kolozsvárra zsinatot hivott össze, amelyen az egyházi ügyek intézésére egy 24 tagu egyházi tanácsot (consistorium) *állittatott fel.*

E zsinat néhány rendtartási szabályzatot is készitett. A 4. pont szerint: Egy pap is helyét elcserélni, vagy más helyet választani a Superintendens és Consistorium hire nélkül ne merészeljen. A Consistorium ígéri, hogy az egyház reformját rövid időn elkésziti és zsinat elé terjeszti.

A protestáns egyházalkotmányok a hierarchikus katholikus egyháztól elvi alapokon tértek el. A róm. kath. egyházban a kulcshatalom letéteményese Péter utóda, a római püspök: a pápa. Ezért a kath. egyház szervezete: a püspöki hatalmon át nézendő.

1. Az anglikán egyház a kath. egyház szervezeti felépitéséből a legtöbbet tartott meg.

2. Luther az egyházi szervezettel kezdetben nem is törődött. Az egyházi szellemet akarta megreformálni. Az általa hirdetett elvek követői a régi püspöki szervezet kereteiben éltek tovább, a Luther tanitásaival egyező módositásokkal. Luther tanitásai révén a világi fejedelem vévén át az egyház igazgatása

[1] Eredeti latin szövegben lásd Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Oklevelek XIX.

feletti hatalmat: a fejedelem lett a püspöki rendszer letéteményese.

A fejedelem az egyházat az általa kinevezett consistorok révén: az országos consistórium utján igazgatta. A consistorium és az egyházközségek között a kapocs: a püspök, aki a papok feletti felügyeletet gyakorolja. Hitelvi kérdésekben külön müködött a zsinat. E rendszer elméleti formái *a)* a püspöki, *b)* területi, *c)* társulati elmélet, *d)* lényegrendszer. (Schleiermacher).

3. A Zwingli—Kálvin-féle reformációnak a fejlődési irányát a jogászi iskolázottságu Kálvin adván meg, érthető, ha Institutio religionis christianae c. munkájában a szervezettel oly részletesen foglalkozott. A továbbfejlődésre a genfi egyház gyakorlati eredményei szolgálván alapul, érthető, ha Európában a különböző politikai szervezetek folyományaként a presbiteri rendszernek is különböző árnyalásai fejlődtek ki.

A kálvini szervezet alapja az *egyházközség.* Az egyházközséget a presbiterium (vének tanácsa = consistorium) igazgatja.

Árnyalódások:

a) A tiszta presbiteri rendszerben az egyházközség befejezett egyház, — minden további szervezettség nélkül. (Independens, kongregatio). Ez az ujabban sokat emlegetett amerikai gyülekezeti elv őse.

b) A zsinat-presbiteri rendszer a szervezetben levő erő kifejezője. Eredeti francia szervezetében alulról fölfelé szervezett: gyülekezeti consistorium, tartományi-zsinat és nemzeti zsinat alakjában lép előtérbe, de Erdélyben, az itteni állami szervezethez igazodva, kombinált formában jelenik meg.

A püspök elnöklete alatt müködő és önmagát kiegészitő consistorium az esperesen át igazgatja az egyházat és az egyház törvényhozását a hivek befolyása nélkül létrejött zsinat gyakorolja.

c) Az angol-püspöki rendszer.

A *világi* és *egyházi* kettős elnökség eredetileg a lengyel egyház-alkotmányban jelentkezik gyakorlatilag. Érthető, ha az Erdélyi és magyar protestáns egyházakban ezt a fejlődési irányt észlelhetjük.

A részleteket a nagyobb egyházjogi munkákban találhatjuk meg, de ennyit nélkülözhetetlennek tartottam felvenni, mert enél-

kül az unitárius egyházban a testületek keletkezése és folytonos alakulása nem volna az olvasó által megérthető.

A papi consistorium 1579. IX. 14.-én az egyházi reformkérdésben nem határozott, hanem azt kellő megfontolás céljából november 1-re tüzte ki, azonban akkor nem a Disciplina Ecclesiasticaval foglalkozott, hanem ennek mellőzésével a Dávid Ferenc és Blandrata György között fennforgó hitelvi vita kérdésében a lengyel ecclesiától beérkezett válasszal.

Ezt azért emelem ki, hogy az 1579. évi szeptember hó 14-re előkészitett egyházi reform (Disciplina Ecclesiástica) akármilyen tartalmu volt is, egyházunkban elfogadva nem lett és 1626 évig ily rendszeres unitárius egyházi rendtartásról forrásaink nem szólnak.

Ez álláspontom támogatása céljából utalok a Hunyadi Demeter püspöksége idejében 1592. évi XII. 3-án Tordán tartott zsinat végzéseire, nemkülönben az ugyanott 1598. évi junius 16-án és 1601 évi julius hó 15-én tartott zsinat határozataira, amelyek oly egyszerü rendelkezések, amelyekre egy rendes Disciplina esetén szükség nem lett volna.[1]

A magyar unitárius egyház első, rendszeres Disciplina Ecclesiastikája 1626-ban volt elfogadva, amelyet a Lengyelországból származott Valentinu Radeci (Radetzki Bálint) püspök készitett s ezért idézése: D. Eccl. Radetiana.[2]

Helyénvalónak látom e helyen megjegyezni, hogy a nagyváradi 1677. évi zsinat által elfogadott „Articuli Minores"-t Gönczi György „De Disciplina Ecclesiastica" cimmel könyv alakban megjelentette.

Én ráutaltam, hogy a krakkói zsinat által 1573-ban elfogadott Constitutiok is kapcsolatban lehetnek a lengyel származásu Radeczki munkálatával. Botár Imre tanár afia jelzi is egy levélben, hogy a Radetiana mintájára reáakadt.

Dr. Tóth György.

---

[1] L. Dr. Tóth Gy. Unitárius Egyházi Törvények gyűjteménye III. kötet XIII—XV lapjain.

[2] Részletesebben lásd e kérdést munkám III. kötetének előszavában. Az unitárius egyházalkotmány jogtörténeti kifejlődésének további ismertetésénél e Disciplina rendszeréből indultam ki.

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

Keresztelés.[1]

5-ik *közlemény.*

Isten tisztelése és imádása nincsen sem helyhez, sem időhöz kötve, de az ember életének minden főbb mozzanata kapcsolatba van hozva Istennel. A születéstől a halálig keressük az alkalmat, hogy Istenünkre gondolhassunk s nagy nevét emlegessük.

Miután a fentebb elmondottakban megismerkedtünk az unitárius istentisztelet főbb részeivel: az imádkozással, ekléssel és az igehirdetéssel, nyomozzunk tovább. A szertartások nagy részben külső formaságok, de mindenik vallásos, hitépitő és istentisztelő alkalommá válik, mert mindeniket Isten szolgája, a lelkipásztor-pap végzi. Ezek által már, az általános istentisztelés helyett részletezőbb, az egyes emberhez s főképpen a családhoz viszonyló istentisztelést végez. Igy fogjuk fel a keresztelés, esketés, temetés, urvacsora, konfirmálás stb. szertartásait.

Régi szokások és gyakorlatok.

A keresztelés történelme két természetes csoportra oszlik: a reformáció előtti és a reformáció utáni csoportra.

A keresztelés gyakorlatban volt már a Krisztus előtti időben. Az egyiptomi Isis, az indus Mithrás-isten kultusza általános volt. Ez istenek követői csak azok lehettek, akiket megmosással vezettek be a vallásba. Izraelben is hasonló volt az eljárás. Akik Izrael tagjai akartak lenni, férfi, nő vagy gyermek, három tanu jelenlétében megkeresztelkedtek. Keresztelő János ezt a régi gyakorlatot folytatta a Jordán mellett, holott ő a körülmetélés gyermeke volt.

[1] Disciplina Ecclesiastica: Egyházi rendtartás, Gálfi Lőrinc forditása, közölve dr. Tóth György: Az Unitárius egyház rendszabályai III. 89 sz. lapjain.

„A nyolcad napon eljövének, hogy körülmetéljék és atyja neve Zakariás helyett, Jánosnak nevezteték atyja kivánságára. (Luk. I. 59, 63).

Ugyanezt az eljárást követték Jézus szülői. (Luk. 2. 21.) Tehát a kereszténységbe a körülmetélés bevonult a két alapitó apostol, Keresztelő János és Jézus Krisztus utján. De János a vizben keresztelést tartotta a megtérés legbiztosabb jelének és foglalójának. Nagy hire és nagy hatása is volt. Ennek bizonysága, hogy Jézus is fölkereste a keresztelőt.

János, a keresztelő, a Jordán vizében megmosta mindazokat, akik hozzá közeledtek. (Mt. 3. r. 6).

Nemcsak a megtérés jele volt ez, hanem a külső megtisztulásé is, mert aki akár a puszta futó homokjában, akár az utca porában járt a keleten használt szandálban, nagyon rászorult a mosakodásra és a fürdésre. Bármilyen közönséges tisztálkodás volt ez a természetes eljárás, mégis ez volt a „megtérés keresztsége". „És megkeresztelkednek vala ő általa a Jordán vizében, vallást tevén az ő bűneikről. Akkor eljöve Jézus Galileából a Jordán mellé Jánoshoz, hogy megkeresztelkedjék ő általa." (Mt. 3. r. 6, 13).

Később, Máté szerint (28, 19) maga Jézus utasitja tanitványait, hogy „a népeket megkereszteljék". Erről a versről a bibliai kritika kimutatta, hogy Jézus halála után, a keresztény egyház kialakulása kezdetén, Kr. u. 150 körül, toldották be az evangélium végére. Szükség volt hasonló eszközökhez folyamodni, hogy az uj evangélium terjedése biztositva s az isteni titkos erő hatalma elismerve legyen. Pál mondja: a mi egyéb időben meg nem ismertetett az az emberek fiaival, az most kijelentetett az ő szent apostolainak és a profétáinak a lélek által. (Péter 8. r. 5).

Keresztelő János megkeresztelte Jézust is, „mert ő maga kiván eleget tenni minden igazságnak". Ez a keresztelés a folyó vizébe bemeritéssel történt. Az eseményt mind a három evangélium följegyezte és rendkivüli jelentőséget tulajdonitnak neki. Égi jellel kisérik. A kiszinezés célja kétségen kivül az, hogy Jézus messiásságát már az előjelekkel is bizonyitsák, ami azt a gondolatot ébreszti, hogy enélkül a keresztelést Jézusra — a messiásra — nézve igen közönséges, sőt lealacsonyitó cselekedetnek tartották volna.

Tehát az evangélium szerkesztői és irói nem kimélték meg ezt a keleti szokást a zsidó messiási várakozás bűvös és csodás hatásától.

Ezzel is hozzájárultak az eredet elhomályositásához. Harnack. a nagy theologus és dogmahistoria iró mondja: direct uton nem lehet bizonyitni, hogy a keresztséget Jézus alapitotta volna. Máté 28, 19. (megkeresztelvén őket atyának, fiunak, szentléleknek nevében) nem az ur mondása. A feltámadott Jézusnak csak a későbbi hagyomány tulajdonit beszédet vagy parancsot. Jézus előtt ismeretlen a trinitárius formula. Sem János, sem Pál nem ismeri. Jézus megkeresztelkedett, de nem keresztelt. (Ján. 4. 2.)

Valamint a görög és más népek hitfelfogása szerint, a keresztények között is folyamodni kellett titokzatos jelekhez, misteriumokhoz, „hogy a profan elemeket távol tartsák". A pogányokat kizárták mindaddig, amig a kellő előkészület után a keresztségre alkalmasok nem lettek.

Ennek a másik oka az volt, hogy a kereszténnyé lettek társaságát megakarták védeni az alacsony dolgoktól s azoktól, akik bűvöléssel, csillagjóslással, csodatevéssel foglalkoztak. Hasonló eljárást követtek azokkal, akik vallásos, vagy szinpadi nyilvános játékokban, mutatványokban résztvettek. Akik a hosszas előkészületi próbákat kiállották, azokat a keresztelés szertartásában részesitették. Lukács szerint (Ir. 4. v.) Teofilus is részesült ebben a tanitásban, amely néha két-három évig tartott.

A tanitó a megkeresztelésre előállottnak fejére tette a kezét és imát mondott a gyülekezet előtt.

Hogy mily lassan és nehezen alakult ki a keresztelés gyakorlása annak értékes bizonysága, hogy a keleti egyházban nem december 25-én, hanem január 6-án jelenik meg, (Epiphania) mert nem a születést, hanem a keresztelést ünnepelték. A karácsonyt csak 376-ban kezdték ünnepelni.

Az őskeresztény egyházba fölvételre két időszak, husvét és pünköst volt kijelölve. Husvét estve a közönség összegyült, hogy lássa a jelöltek előkészülete eredményét. Egész estvét böjtöléssel és imádkozással töltötték el. Mikor a nap kezdett hajnalodni, a jelölteket előkészitették a vizbe bemeritésre. Ruhájukat levetették. A nők hajokat kibontották, nyakékszereiket, más diszeiket letették. Először az ifjak, azután a férfiak, majd a nők következtek. Még mielőtt a vizbe merültek volna, mindenik kijelentette, hogy megszakit minden közösséget az ördöggel és minden angyalával. Azután háromszor alámerültek. „Midőn aztán kivesznek minket, tej és mézből készült

vegyüléket veszünk a szánkba és egy egész hétig tartozkódunk a fürdéstől". (Tertullian szavai).

Kezdetben, de később is, ha a körülmények ugy kivánták, sokkal rövidebb idő alatt, sőt alkalmilag is megtörténhetett. (Csel. 16. r. 13. sk.) Ha folyóviz nem volt közelben, a fejre öntöttek háromszor.

Már az első száz években egybekapcsolták a kereszteléssel az ördög megtagadását s a világi dolgok megvetését.

A legrégibb rituális könyvekből az tünik ki, hogy a keresztelés három fokozaton ment át. A gyermeket, a régi zsidó eljárás szerint először a templom tornácába vitték, hol a pap, vagy egy az öregek közül, keresztény nevet adott neki s némely esetben keresztet vetett a homlokára. Rövid ima után intést mondott, hogy vallásosan neveljék. A negyvenedik napon bemutatták a gyermeket szülői. Ez már a tisztulás jele volt mind az anyára, mind a gyermekre. A pap kezét fejére téve imát mondott. Ugyanez történt a Lukács leirása szerint Jézussal: mikor beteltek Mária tisztulásának napjai, a Mózes törvényei szerint, felvivék Jeruzsálembe, hogy bemutassák az Urnak. (Luk. 2. r. 22).

Ez a bibliai szöveg alkalmas volt a keresztények kezében az eljárás bevezetésére, de egészen kétséges, hogy a negyven napos gyermeket a jeruzsálemi templomban mutatták be. A második évszázban Tertullian csodálkozik azon, hogy fiukat és leányokat kereszteléshez bocsátnak, egyszerüen az ők kedvökért. Szerinte meg kell várni mig megértik mi a jelentősége. Azonkivül miért is siessenek a kis gyermekek bűneik bocsánatáért? A hiressé lett Augustinus tizennégy éves korában, betegségében kérte, hogy kereszteljék meg, de anyja, Veronika korainak találta. Csak harminc éves korában keresztelték meg, mint Jézust. Némelyek életök végéig vártak, hogy a keresztelással a bűntől megtisztulva mehessenek a mennyországba. A negyedik százban már kezdették gyakorolni a gyermek keresztelést.[1]

Az evangeliumok és az apostoli iratok után különös értéke van a *Tizenkét apostol tanitásának* a dogmatikus jellegü kérdések elbirálásánál. Ez a nagybecsü irat a második részben a 7-ik fej.-ben

---

[1] A 2-ik évszáz végén Ireneus sürgette a gyermekkeresztelést, de nem lépett életbe.

szól a keresztségről, tehát nem oly régi forrásból származik, mint a megelőző 1—6 fej. A 7-ikben a keresztelésről igy rendelkezik: „Kereszteljetek az Atyának, a Fiunak és a Szentléleknek nevére élő-vizben. De ha élő-vized nincsen, más vizben kresztelj, ha pedig hidegben nem lehet, melegben. De ha egyik sem volna, tölts háromszor vizet a főre: Atya, Fiu, Szentlélek nevére“.

Annyira hangsulyozza a formulát, mintha nem is a keresztelés volna a fontos.

Érdekessé teszi a befejező intézkedés: „a keresztelés előtt pedig hadd böjtöljön a keresztelendő és mások is, akiknek lehet. A megkeresztelendőt pedig szólitsd fel, hogy bőjtöljön egy vagy két nappal előre“.

Ez már egészen elüt az evangéliumoktól, mert azokban szó sincsen ilyen előkészületről.

A *Tanitás* 9. fej. ujabb meglepőt tár föl, mert azt mondja, hogy urvacsorát csak azok ehetnek és ihatnak, „akik megvannak keresztelkedve az Ur nevére“.

Az angol püspöki egyházban ma is gyakorlatban van. A róm. kath. egyház szerint szintén előkészületet tesznek a felnőttek, kivetvén szivökből minden egyéb gondolatot, mert csak igy szabadulnak meg „eredeti bűnből“. (Esztergomi 1583. évi Ritus). A vizbe való bemerités jegyzi a bűnnek halálát és eltemettetését. A vizből való kivételét a bűnnek halálából való feltámadást“. Tehát a r. katholikusok a bemártást is gyakorolták. A viznek csodatevő, isteni erőt tulajdonitottak. Magyarázatul hivatkoztak arra, hogy „kezdetben Isten lelke lebegett a vizek felett“. Az anglikán pap Isten segedelmét kéri, hogy a viz megszenteltessék s elmossa a bűnt. Akik megkeresztelkedtek, mint ujszülöttek befogadtattak a Krisztus egyházába és az örök váltság részeseivé lettek.

A keresztelés fontossága és a szertartás sokoldalusága az idő rendjén, mind nagyobb lett. A püspök befolyása végül oda emelkedett, hogy nélküle a keresztelés nem törvényes, nem érvényes. A felszentelt pap megnyerte ezt a jogot a felszenteléssel.

A kételkedők és akiknek a hosszas szertartás nem tetszett, azt kérdezték, hogy a tanitványokat ki keresztelte meg s hogy jutottak a megváltás boldog állapotába? A kérdésre a keresztény apologeták azt felelték, hogy ők is részesültek a keresztségben,

amidőn Jézussal a csónakban voltak, mert a vihar felverte a vizet és rájok preckelte.

Az a kérdés is foglalkoztatta a keresztény atyákat, hogy mi történik azokkal, akik nem készülhetnek rá a keresztelésre, vagyis a csecsemőkkel és azokkal, akik kereszteletlenül halnak meg? A felelet egyszerü volt: t. i. „a halottaknál sokkal értékesebbek az élők, a kicsinyektől pedig nem kell megvonni az áldást, mert az a szülőket bántja.“ A nehézséget ugy próbálták elenyésztetni, hogy a gyermek helyett a keresztszülőre ruházták a felelősséget. Külömbenis a gyermek-keresztelés utjában igen nagy akadály volt. A bibliából nem lehetett támogatni. Az egyházi atyák sem foglalkoztak vele. Csak a harmadik évszázban emlegeti Origenes, de az ujraszületés gondolata még ekkor sem volt alkalmazva, mert a gyermek még semmi rosszat nem cselekedett. Arról ekkor még nem esett szó, hogy eredendő bűn is van.

Végül mégis be kellett illeszteni ezt a szerencsétlen gondolatot a keresztény felfogásba. Ki kellett mondani, hogy a csecsemő is bűnös, mert az első szülőktől rászállott az átok és a bűn.

Ezzel egy halálosan sötét felhő nehezedett az embervilág lelkére és életére. Mert mit használ valakinek ez a világ, ha ő szüntelenül csak azzal foglalkozik, hogy romlott, rossz, teljesen képtelen jóra és készülnie kell az örök kárhozatra és veszedelemre?!

Minthogy a kereszteléstől származott a bűntől-szabadulás, gondosan intézkedtek, hogy a püspök hatása még akkor is biztosittassék, ha a keresztelést más végzi. Igy keletkezett a konfirmálás, tehát a bérmálás.

* * *

Az, amit a fentebbiekben elmondottam, a keresztelés eredetére vonatkozik, de már is magában foglalja a csiráját minden további módosulásnak, változásnak, reformnak és visszaélésnek. Természetes, hogy a reformáció a keresztelésre is elsőrendü figyelmet forditott.

Dr. Boros György.

A reformáció emléküunepe.

A magyarországi protestáns egyházak hiveit az 1517. évi október 31-ikének emlékére rendezett ünnepség évek óta össze hozza a Redout nagytermébe. A nekünk beküldött meghivóból örömmel látjuk, hogy a három protestáns egyház reprezentáns egyesülete: a Bethlen Gábor Szövetség, a Luther Szövetség és a Dávid Ferenc Egylet karöltve dolgoznak. Ez jól esik a mi erdélyi lelkünknek. Ez a szellem: az erdélyi lélek munkája. Gyümölcse: a felekezetközi béke. Áldása az ország nyugalma. Jól esik látnunk a három protestáns egyház együttes szereplését. Egyházunk részéről a mult évben dr. Mikó Ferenc ig. miniszteri osztályfőnök és az idén dr. Tóth György kúriai biró afia mondottak záróbeszédet. Dr. Tóth Cyörgy ezeket mondotta:

„Az emberi társadalom fejlődésének átfogó, egyetemes szemlélete és tudományos megvizsgálása napról-napra meggyőzőbben állitja elénk azt a nagy összefüggést, azt a mély egymásba fonódottságot, amely az ember fizikai életében és lelkivilágában ható tényezőként müködik s az emberi közösségeket formálja, alakitja.

A nagy, széles embertömegek a titokzatos erők hatása alatt keletkezett különböző, egymásra következő s évezredes nomád életet élő nagy kultúrák keretében törnek az Isteneszménybe kapcsolódó emberi tökéletesség felé.

A keleti (egyiptomi, assyr babiloni, semi, helén, latin,) nagy kultúrák után a geográfiailag széttagolt és különböző fajok által lakott Nyugateurópa népessége az egységes keresztény kultúra keretében éli ki emberi és történelmi elhivatását. Ez a kultúra önmagában is külön érzékelhető, de azért az egyetemes fejlődéssel összefüggő, világtörténelmi folyamat. Ez a nagy kultúr egység ép oly kultúr-részletszépségeket tár elénk, mint az egyazon terület vegetaciójának, virágzó pompájának harmonikus szépsége.

A reformációt megelőző reneissance történelmének keresztmetszete ma már kétségtelenné teszi, hogy az erkölcsi világrenden nyugvó egyetemes társadalmi fejlődés keresztény lelkiegységét a keleti egyház elszakadása (1054—1453) után a müvésze-

:ekben ragyogó, pompázó, de a hitéletet közömbösitő reneissance omlasztotta meg s nem mi protestánsok.

Az egységes keresztény kultúrát, mint a különböző törté-nelmi ható-erők eredményét, a reformáció korszakában a többi tényezők mellett a hitélet szinezi s a korszak lelkiségét a hitélet megujhodása és bensőséges átélése érzékelteti.

A reformáció nem elszakadás a kereszténység lelki világá-tól, hanem a krisztusi kereszténység megvalósitására való törek-vés a hitélet és erkölcs megjobbitása által.

A reformáció ugyanannak a mennyei magasságból reánk áradó Isten-hitnek a megnyilvánulása, amely a nyugateurópai kultúra sokrétű s a fejlettséghez simuló variációkban jelentkező lelkiséget adja.

Az Istenhit fénylő sugárkévéjének lényegén mit sem változ-tat az, ha a mi lelkünk szenvedélytől mentes, harmatcsepp tisz-taságú prizmáján átszürt Istenhitnek a lutheri, kálvini, dávidferenci, vagy bármely más árnyalatát találjuk jóravezérlőnek: csak ér-zésben, gondolatban és cselekedetben kövessük a Krisztust.

A nyugateurópai kultúrának a mai érzetünk és látásunk szerint hordozója mindenki, aki lelkierejét, gazdagságát és mun-kásságát e kultúrára áldozza. És részese mindenki, aki e kultúra áldásait lélekben élvezni és becsülni tudja.

A történelmi megmásithatatlan tényezők előtt az élet tanitó mestere: a história is zászlót hajt. Megállapitotta, hogy az erdélyi ember már ezelőtt negyedfélszáz évvel a tordai 1568. évi ország-gyülés világtörténelmi jelentőségü deklaráicója után kénytelen volt lemondani saját vallásának kizárólagos érvényesitéséről és ez gyakorlatilag előfutárja lett a felekezetek békés és egyenjogú együttélésének.

A reformáció emlékének e megszentelt ünnepén, ma ami-dőn nemzetközi békék és országos törvények sorozata biztositják, hogy mindenki szabadon vallhat bármely hitet, sőt a bevett és elismert felekezetek körén kivül is egyenjogú polgárként élhet, szeretnők, ha a nagy ünnepségek vezető férfiainak keresztényi türelmet és krisztusi szeretetet hirdető üzenetei eljutnának e sors-verte ország legegyszerübb polgáráig is. Szeretnők, ha az irányitó tényezők és az ország összes vezérférfiai tettek által vinnék be a köztudatba, hogy a magyar sorsközösség szempontjából az egyéni érték, az egyéni érdem a legsulyosabb döntő tényező.

Ez az állásfoglalásunk áll a szellemi és fizikai munkásokra egyaránt.

Viszont a nyugateurópai kulturközösségben élő összes hazai felekezetek történelmi sulyú hivatásukat akkor töltik be, ha a magyar sorsközösség jegyében minden féltékenykedés nélkül vég-zik el a nagyközönséggel szemben elodázhatatlan felvilágositó,

tanitó munkájukat, mert a jövőben azé a hatalom, aki a széles néprétegek lelkiéletét hatalmi szó nélkül uralni és irányitani képes.

Az egyházak, mint a személyi és vagyoni biztonságot élvező mai polgári társadalom történelmi szervei, meg kell, hogy győzzék a nagy tömeget, hogy a tiszta materialista világfelfogással szemben a haladás lelkitényezői a nagy tömegek életéből ki nem kapcsolhatók.

Jól tudjuk és látjuk, hogy a társadalmi fejlődés során a kultúra tényezői közül ma, a vallási és politikai szabadság küzdelmei után, a gazdasági erők kerültek előtérbe s ezért ez adja a kor szellemét, de a hitélet, a haladás e mindenütt érvényesülő tényezője: a lélek munkája nélkül minden kultúra összeomlik s a támadókat is maga alá temeti.

Mi, protestánsok, hüségesen kitartunk amellett, ami jó. Ami rossz, az ellen állhatatosan küzdünk. Ez a protestáns életfelfogás tartalma: az igazságkeresés. Az igaz ember jó ember.

Mi, protestánsok, a korszerü egyetemes emberi gondolatok, eszmék elől nem zárkózunk el, sőt azok megvalósitásán fáradozunk, mert zászlónk a haladás jelszava: semper reformari debet.

Keresztény testvéreim! Mi a magunk részéről a nagy idők emlékének szentelt ez ünnepen erősitsük meg magunkban azt a protestáns gondolatot, hogy a dicső elődök példáját követve, gyermekeinket minél tökéletesebb személyiséggé, *az Ur szive* szerinti emberekké neveljük, mert az élet küzdelmeiben csak igy tudunk erőt szegezni az erővel szemben: a mélyebb hit, a nagyobb tudás, sziklaszilárd erkölcsi érték s mindezek foglalatja: az áldozatos krisztusi szeretet által.

Ne feledjük, hogy ez az egységes keresztény kultúr-társadalom csak addig áll, amig nehéz időkben ebből támadnak alkalmas vezérek.

Mi bizunk abban, hogy a protestáns szellem mindig kitermeli azokat a vezéregyéniségeket, akik hivatva lesznek sokat szenvedett hazánkat a nemzettörténelmi hivatásának irányvonalában a békességes, boldog élet révébe vezetni.

Mi hisszük ezt, mert hiszünk a Jézus Krisztusban és az ő tanitásainak igazságában. Ámen."

Dr. Tóth György.

IRODALOM.

Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Az Erdélyi Fiatalok falufüzetei. 4 szám. Kolozsvár, 1932.

Előttem van ez a könyv. Nézem a szerzője nevét. Erről a névről egyháztörténelmünk két katasztrófális korszakának eseményei jutnak eszembe. Ezek a mozzanatok a Bölöni Mikó-család azon tagjait hivják emlékezetembe, akik egyháztörténelmünk e súlyos korszakaiban felelős állásaikban súlyos terheket vittek s minden elismerésre méltó buzgósággal védték egyházi és iskolai autonomiánkat. A fiatal szerző édes apjáról, aki idestova egy tizede áll kisebbségi jogainkért folytatott küzdelmeink első vonalában, mint feltünés és hangoskodás nélkül, de hüen kitartó, lelkiismeretes közkatona, ne essék több szó. De nem tudom magamtól elútasitani azt a gondolatot, hogy ne hivatkozzam szépapjára. Mikó Lőrinc, mint kolozsvári jónevü ügyvéd kerül a közbizalom hivására az 1847-ben szervezett jogi tanszékre tanárnak. De a nemsokára bekövetkezett szabadságharc eseményei elszólitották a tanári székről, melyre többé nem is került vissza, mert az abszolutizmus kormánya nem engedte meg felekezeti intézeteknek a jog tanitását. De vissza került az egyházi közigazgatás referensi szolgálatába. Abban a korszakban, mely a szabadságharc leverése után ránk következett s abban a küzdelembe, melyet az egyháznak iskoláiért az Organisations-Entwurf németesitő erőszakoskodásaival szemben folytatni kellett, Mikó emberül állta a helyét. Az volt ő, amit a német ugy fejez ki: der rechte Mann am rechten Platz. Ember a gáton!

S ime most az édesapa s a szépapa után előáll ez a fiatalember, aki alig rázta le magáról az iskola porát, de az egyetemét talán nem is, beáll az elődei által járt barázdába s folytatja elődei munkáját. Sorsszerű küldetése a családnak! Minden jel és

valószinüség szerint hasonlóan hű lelkiséggel és ilyen szép kezdés után — ki tudja? — talán szebb és dicsőségesebb eredménnyel!

A szerző annak a fiatal nemzedéknek a soraiba tartozik, amely néhány év óta mind öntudatosabb tervszerüséggel folytatja azt a munkát, amelyet összefoglaló néven talán falunevelés szóval fejezhetnénk ki legtalálóbban s amelynek végső célkitüzése az: közelebb hozni a várost a faluhoz, a magyar kisebbség nemzeti intellektüel elemeit a földmivelő falusi tömeghez. Abban az alapvető meggyőződésben él ez a nemzedék s azt hiszem, hogy a magyarság soraiban nincs számottevő elem, mely ebben a felfogásában nem osztozna, hogy a romániai magyar nemzeti kisebbség nemzeti léte, sorsa és jövendője attól függ, hogy sikerül-e ezt a kérdést az egész kisebbségi nemzet tudatába beoltani, átéreztetni vele mindent magábafoglaló nagyjelentőségét s gondolkodását és öntudatos munkásságát e cél tervszerü munkálására beállitani.

Az Erdélyi Fiatalok falu-füzeteiben — jól esik megállapitanunk — ez már a második, melynek szerzője soraínkból, kollégiumunk növendékei közöl kerül ki. Az első Pap Zsigmond volt, kinek ilyen tárgyu érdemes könyvéről szintén megemlékeztünk. Mikó Imre nem készületlenül fog tárgyához. Elméleti alapot ad fejtegetéseinek s örömmel látjuk kellő olvasottságát és készültségét a kérdés irodalmában. A második rész saját utánjárásának és helyszinén végzett megfigyeléseinek és szerzett adatainak feldolgozását adja. Ki kell emelnünk, hogy nagy szorgalommal és fáradhatatlansággal gyüjtötte és irta össze s dolgozta fel. Ezek a faluk: Borsa, Bádok, Kide, Csomafája, Gyula, Doboka, Kendilóna, Bonchida. Programmjuk az, — Isten segitse őket! — hogy ilyen módon irják le az egész Erdély területén szétszórtan és tömegekben élő magyarság szociográfiai adatait. Ez volna a kitüzött munka első lépése. Azután következhetik egyéb. De amig ez elvégezve nincs, addig minden egyéb csak módszertelen s ennélfogva céltalan próbálgatás.

Mikó munkájának olvasása közben sokszor jutott eszembe, hogy ime, mi öregek egy hosszu életen át folytatott állandó tanulás után is mennyire nem ismerjük saját szülőföldünk szociografiai viszonyait, mennyire eltávolodtunk a falu lelkétől, s a be-

csületes lélek őszinteségével kell mea culpáznunk, hogy ime az ifju nemzedék egy világot megrázó katasztrófa után eszméltet öntudatra, hogy merre kell keresnünk magyar népünk fennmaradásának és jövőjének útját.

Azok a megállapitások és következtetések, melyeket fejtegetései során levon, egyik-másik olvasóban kelthetnek kétkedést, de elfogulatlan tárgyilagossággal keresi az igazat s magyarnak, románnak egyaránt kiadja a magáét. Sok tanulsággal jár ennek a könyvnek az olvasása s azért nem is próbáljuk meg a tartalmát összefoglalni, hanem a kérdés iránt érdeklődőket a könyvhöz utasitjuk.

A könyv végén a szerző felteszi a kérdést: Mit tehet a magyar ifjuság?

S feleletet is ad: „Beállunk közkatonának a magyar jövő: munkások és parasztok sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letünő középosztályunk uj nemzedékének a jövő társadalmához való jogát!" Helyes! Be a sorba, a föld mivelői és munkások közé vezetőnek, tanácsadónak, tanitónak, jóban-rosszban közös sorsvállalónak: öntudatositani nemzetét, nemcsak megmenteni, hanem fejleszteni, emelni gazdasági és szellemi kulturáját, mert az asszimiláció már-már fenyegető veszedelmét csak igy lehet elháritani s jövendőjét biztositani. A fiatal szerző a legjobb uton van, mely efelé a cél felé vezet s őszintén kivánjuk, hogy azon a munkamezőn, melyen ime oly reménytkeltően megindult, gazdag sikereket arathasson.

Dr. Gál Kelemen.

A Székelykereszturi Unitárius Főgimnázium Értesitője az 1930—31 és 1931—32 isk. évekről. Közreadja: **Gálfalvi Samu** igazgató. 8⁰ 90 old.

Kétévi lelkes munkáról számol be az értesitő román és magyar nyelven. Az 1930—31. isk. év normális volt. Az isk. év szeptember 15-én kezdődött. Az előirt tananyagot elvégezték. A fegyelem és egészségi állapot jó volt. Személyi változás annyiban történt, hogy Lőrinczi István vallástanár 1930 szeptember 1-én nyugalomba vonult. Az Értesitő nagy elismeréssel emlékezik meg arról a lelkes és önfeláldozó munkásságról, amelyet Lőrinczi István afia az intézet érdekében hosszas szolgálata alatt kifejtett,

aki nem nézte csak a szorosan előirt kötelességeit, hanem ezenfelül is igazi unitárius lelkesedéstől indittatva, hasznos szolgálatokat tett. Ez évben is, mint óraadó tanár, tovább folytatta nemes és lelkes munkáját. A nemzeti ünnepeken kivül május 16-án a jóltevők emlékére, valamint az isk. év megnyitásakor tartottak ünnepélyeket. A tanári tanácskozásokat pontosan megtartották. Az ifjusági önképzőkör három tagozatban szép sikerrel müködött. Összesen 145 növendék volt, akik közül 96 unitárius. A tanulók összesen 335,636 L. segélyben és jutalomban részesültek, amiből egy növendékre átlag 2340 Lei segély esik. Baccalaureatusi vizsgára állott két alkalommal 18, átment 12 tanuló.

Az 1931—32. isk. év már korszakot jelent a gimn. történetében. A középiskolai törvény és tanterv módositásától eltekintve, ez volt az első év az intézet történetében, amelyben a felső tagozatot társadalmi uton tartották fenn. Az áldozatkészség megható módon nyilvánult meg s ez lehetővé tette a főgimnázium zavartalan müködését. Az Értesitő különösen a székelykereszturi, udvarhelyi és felsőfehérköri hiveket emeli ki, mint akik úgyszólván „adoptálták" az intézetet. A másik nevezetes mozzanat az év történetében az, hogy ebben az esztendőben kezdette meg a gazdasági iskola müködését, amely a főgimn. internátusában nyert elhelyezést. A két intézet növendékei testvéri békeségben éltek s ebből bizonyára egyházunkra és fajunkra is áldás származik. Egyebekben az isk. év lefolyása rendes volt. A főgimn. tanulók létszáma 154, akik közül 146 fejezte be az évet. Összesen 238,120 L. jutalomban és segélyben részesültek, amiből 1 tanulóra átlag 1630 Lei esett. Baccalaureaátusi vizsgára állott két alkalommal 22 tanuló, akik közül sikerrel vizsgázott 16. Dr. Elekes Dénes és dr. Elekes Domokos fejtettek ki lelkes tevékenységet a felső tagozat fenntartása érdekében.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. Jelen füzetünkkel folyóiratunk 65-ik évfolyamát nyitjuk meg. Hálával és bizalommal indulunk el az új évben. Bármilyen súlyos viszonyok között élünk, mégis hisszük, hogy folyóiratunkat az ősök szellemében tovább is fenntarthatjuk. De kérnünk kell olvasóinkat, hogy hátrálékaikat és előfizetéseiket rendezni sziveskedjenek, mert csak igy tehetünk mi is eleget kötelezettségeinknek. Folyóiratunk jelen füzetéből mutatványokat küldünk s kérjük, hogy akik megrendelni nem akarják, visszaküldeni sziveskedjenek.

Az Unitárius Irodalmi Társaság választmányi ülése. 1933. jan. 24-én tartotta meg ez évi első választmányi ülését az Unitárius Irodalmi Társaság. Elnökölt dr. Gál Kelemen, előadtak Vári Albert, Hadházy Sándor, S. Nagy László. Jelen voltak dr. Boros György, Kovács Kálmán, K. Engel Ella, Gálfi Lőrinc, Márkos Albert, Ürmösi József, Gyallay Domokos, dr. Varga Béla. Vári Albert előterjesztette a Keresztény Magvető ùj nyomdai ajánlatait, melynek alapján a választmány továbbra is Kahlfürst Imrét bizta meg a nyomdai előállitással. Hadházy Sándor jelentése szerint a Társaság 1932 évi bevétéle 304.445.50.— kiadás 43.240.— maradvány vagyon 261.205.50.—, amely összeg részint értékpapirokban, részint takarékpénztári betétekben van elhelyezve. Választmány sajnálattal vette tudomásul, hogy tagjaink a fizetéseket nagyon lanyhán teljesitik, nagy hátrálékok vannak,a magyarországi előfizetőink különösen nagy hátrálékokkal szerepelnek. Ezen utóbbiak szorgalmazására intézkedett. S. Nagy László ismertette az elmult év nevezetesebb eseményeit, az idei munka főirányát pedig az unitárius tudományos előadásokban jelölte meg s kérte a Társaság tagjait, hogy minél számosabban vegyenek részt tudományos munkásságukkal a Társaság kitüzött programmjának megvalósitásában. Gálfi Lőrinc és Kovács Kálmán felszólalásai után a Választmány elhatározta, hogy

a Teológia Akadémia igazgatóságát, valamint a kolozsvári Kollégium és a székelykereszturi főgimnázium igazgatóságát és tanári karát külön átiratban is megkeresi ebben a tárgyban s kérni fogja minél intenzivebb munkásságukat. — Gyallay Domokos biráló bizottsági tag közlése után Választmány felkérte a János Zsigmond-pályázat birálóbizottságát, hogy részletes jelentésüket mielőbb sziveskedjenek beadni. A protestáns Irodalmi Lexikon és Almanach ügyének megbeszélése után a választmányi ülés véget ért.

Felhivás az Unitárius Irodalmi Társaság tagjaihoz, valamint az unitárius irodalom összes müvelőihez. Az Unitárius Irodalmi Társaság legutolsó választmányi ülésén elhatározta, hogy az idei felolvasó idény folyamán több felolvasást és előadást fog tartani. A Társaság elnöksége szeretné, ha ezeken minél több tagja venne részt előadásával. Tisztelettel kérjük, tehát ugy a Társaság tagjait, mint a Teológiai Akadémia és Gimnáziumaink igazgatóságát és tanári karát, hogy irodalmi munkásságukat sziveskedjenek bemutatni Társaságunk ülésein. Ugy véljük, nem kell hosszasabban indokolnunk eme megkeresésünket, elegendő rámutatnunk, hogy unitárius történelmünk, multunk és hagyományaink ápolása egyaránt szent kötelességünk s annak irodalmi megnyilatkoztatására soha sem volt nagyobb szükségünk, mint ma. Minthogy pedig ezen megnyilatkozásoknak ma sokszor egyetlen, de mindenesetre legkihasználhatóbb területe az előadóterem, fontosnak tekintjük, hogy ezen a téren minél szélesebbkörü munkát végezzünk. Abban a reményben, hogy társaságunk tagjai, valamint az unitárius irodalom többi müvelői teljes egészében átérzik ezen megkeresésünk fontosságát, kérjük, hogy az előadók sziveskedjenek előadásaik tárgyát és idejét meghatározni és azt elnökségünkkel mielőbb közölni. Hitrokoni üdvözlettel: Kolozsvár, 1933. febr. 1-én. *S. Nagy László* főtitkár, *Vári Albert* elnök h.

Chamberlain József a nagy angol politikus életrajzának első kötetéből rendkivül érdekes adatokat közöl az Inquirer dr. Gow tollából. A család anyai ágon elődét, Spicer Jánost megégették, mert szabadgondolkozásu volt. E martir utódát 1662-ben mert nem „irta alá" a Prayer Book összes rendeleteit, kizárták az Anglikán egyházból. A politikus Chamberlain egyik politikai beszédében így szólt: „Olyan büszke vagyok őseimre, amilyen lehet bármely báró, aki a cimét vagy a királyi mosolynak vagy a

király hölgye kegyének köszöni. Apai ágon az elődei százharminc évig csizmadia mesterséget űztek, atyja órás volt. A család büszkén vallotta magát unitáriusnak. Bemutatkozáskor néha igy szólt: „Chamberlain József is unitárius", máskor igy: „igen mi egy Istent vallunk és egy fontért 20 shillinget adunk." A Chamberlainek, mint minden unitárius, a polgári és vallás-szabadság igaz hivei voltak. A politikust atyja 18 éves korában egy nagy iparvállalat élére állitotta. Emberileg megfelelt. De egyben hűségesen tanitott az unitárius vasárnapi iskolában Birminghamban. 30 éves korában lépett a politikai pályára és igen nagy sikereket ért el. Fia most tovább fokozza a Chamberlain család dicsőségét.

Goethe a lélek halhatatlanságáról. „Engem a halál gondolata sohasem nyugtalanit, teljesen nyugodt vagyok, mert beláttam, hogy szellemünk elpusztithatatlan lény, állandóan tevékeny, örökkévalóságokon keresztül, mint ahogy a napot is csak földi szemeink látják lehanyatlani, de ez az aláhanyatlás a valóságban soha sem történik meg."

Nyugalomba vonult lelkészek. *Fülöp Mózes* kidei, *Göncz Mihály* szentivány-laborfalvi, *Péter Sándor* sz.-muzsnai lelkészek nyugalomba mentek. Az első 56 évet, a két utóbbi 40 évet meghaladó szolgálati idővel rendelkeztek, s hűséges sáfárkodásuk után rászolgáltak a nyugalomra. Fülöp Mózest és Göncz Mihályt a lelkészi szolgálat mellett az élet arra is rákényszeritette, hogy testi munkával és fáradsággal is gyarapitsák szükös jövedelmeiket, de azért igyekeztek a kettő között az összhangot ugy megőrizni, hogy az utóbbi az előbbi rovására ne menjen. Péter Sándor pedig lelkészi hivatásának a legaprólékosabb részletességgel felelt meg minden időben. A törvényeket az utolsó betűig betartotta s másokkal is be akarta tartatni. Azért sok keserüség és kellemetlenség jutott osztály részébe ; de ő Istenben való rendületlen bizalommal hordozta a keresztet, s hiv volt a reábizottakban. E mellett feleségével együtt a szeretet és jótékonyság gyakorlásában meg nem lankadtak. Egyházunk többféle intézményeinél tett nemes alapitványaikkal irták be nevüket a történelem könyvébe. Péter Sándor folyóiratunkat is jeles történelmi apróságokkal gazdagitotta. Ez után még inkább számitunk munkásságára. Mindhárom szolgatársunknak a jól megérdemelt nyugalomban még hosszas, boldog életet kivánunk.

Az U. I. T. felolvasó délutánja. Az U. I. T. 1933. február 2-án délután felolvasó-ülést tartott Kolozsvárt az Unitárius Kollégium disztermében. Dr. Boros György tiszteletbeli elnök megnyitójában célozva a kolozsvári templom előcsarnokában őrzött kerek kőre, rámutatott arra, hogy az unitárius vallás kősziklán épült. Felolvasott Dr. Gál Kelemen a kolozsvári unitárius kollégium multjából. Behatóan foglalkozott a János Zsigmond halálát követő 30 esztendő küzdelmes történetével, amely idő alatt a Báthoriak és a jezsuiták ellen vívott küzdelem emésztette fel őseink erejének a legjavát. Az unitárius kollégium története össze van forrva egyházunk történelmével s Gál Kelemen, amidőn az iskola történetével foglalkozott, ugyanakkor egyháztörténelmünket is mélyitette és gazdagitotta. A hálás hallgatóság meleg elismerésben részesitette az illusztris előadót.

Istenkáromlás? Strém László, a budapesti „Népszava" munkatársa Jézusról gunyos hangu cikket irt, amiért a kir. ügyészség istenkáromlás vétsége miatt bünvádi eljárást inditott ellene. A törvényszék megállapitotta, hogy a cikkiró Krisztusnak alantas emberi érzéseket tulajdonitott, a cikk éppen ezért az istenség eszméjére meggyalázó és alkalmas arra, hogy a hivő emberek megbotránkozását keltse fel. Ezért iróját kéthónapi fogházra itélte. A tábla, miután a vádlott kijelentette, hogy Jézust, mint minden szociáldemokratának egyik legnagyobb emberi ideálját, sérteni vagy meggyalázni nem akarta, a büntetést egyhónapi fogházra mérsékelte.

Vegyes házasságok. A Magyar Evangelikus Papnék Országos Szövetsége mult év november 17-én tartott közgyülésében Iványi Kamillné javaslatára kérést intézett a Katholikus Nők Országos Szövetségéhez, hogy hassanak oda, miszerint a vegyes házasságoknál a mai rideg, elzárkozó álláspont szünjék meg s állitsák helyre a magyar társadalom testvéri békességét.

Magántulajdon. Egy kiváló magyar szociológus mondja: „Az embernek joga van ahhoz, hogy magánvagyona legyen, mert csak igy tudja egyéniségét kifejezni. Minden dolog az emberen kivül csak eszköz, a közvetlen cél az ember. A magántulajdon körül akkor keletkeztek a bajok, amikor ezt a sorrendet megváltoztatták és a magántulajdont tették céllá. Ebben az esetben az ember nem tudja egyéniségét kifejteni, holott ez a legfonto-

sabb. Ha az emberektől szabadságukat elveszik, az okvetlenül forradalomra vezet. Már pedig szabadságunktól fosztanak meg, ha nem engedik meg, hogy magántulajdonunk legyen. Magántulajdon nélkül nincs magasabb kultúra és civilizáció, mert az emberi természettel ellentétben áll, hogy tartósan ugy tudjon dolgozni, hogy annak legkisebb hasznát se lássa. Ezt a principiumot megváltoztatni nem lehet. Viszont, ha a magántulajdon addig terpeszkedik el, hogy az emberek egyrészét a legelemibb feltételektől megfosztja, abban az esetben a magántulajdont szigoruan korlátozni kell. Még nincs bebizonyitva, de minden jel arra mutat, hogy a mai szörnyü válságot a magántulajdonnak ilyen tulméretezése okozta. Éppen azért, hogy az ellenkező végletbe ne essünk, minden embernek üldöznie kell nemcsak a szervezett, hanem az elméleti kommunizmust is. A kommunizmus olyan, mint hogyha valaki, akinek a feje fáj, levágná, hogy elmuljon, ami által az egész szervezet elpusztul. Ezért minden jóérzésü embernek meg kell akadályozni a kommunizmus előtörését."

Ifjuság és a falu. Az International Student Service amerikai világkongresszusán Valkó László dr. nagyobb előadást tartott a magyar ifjuság falu-szociálpolitikai munkásságáról „Ifjuság és a falu" cimmel. Előadásában részletesen kifejtette, hogy az egyetemeken tanuló ifjuságot nemcsak teoretikus tudással kell felszerelni, hanem meg kell ismertetni a reális élettel és annak lehetőségeivel. Az új generáció szociális érzékének és demokratikus gondolkodásának egyik legszebb példáját nyujtja, amikor a maga tanulságát megosztja a falu népével. A szakbizottságban csaknem egy teljes napig tartott a Valkó előadását követő vita, melyben elsőnek az amerikai delegátus üdvözölte a javaslatot, amely véleménye szerint a világkongresszus egyik legreálisabb programmot adó előadása volt.

Idealizmus. „Az eszményi felemelkedik a való porából; kiegésziti a való világ hézagait, kikerekiti szegletességeit; egy szebb, dicsőbb és istenibb alkotást hoz létre. Igaz, hogy nem dicsekedhetik a való igazságával; gyönyörü, épületes, kedves csalódás és bájos tévedés csak, de ép oly nagy szükségünk van reá, mint a való világra, sőt olykor többre becsüljük a magunk alkotta tündérvárakat; több enyhitést és vigaszt meritünk belőle, mint a való összes kincseiből." *(Bodnár Zs.)*

Gyászhir. T. Bowen Evans sidmouthi (Anglia) unitárius lelkész barátunkat sulyos csapás érte. Neje több hétig tartó súlyos szenvedés után f. évi jan. 8-án elhalt. T. Bowen Evansre és nejére bizonyára még többen emlékeznek kedvesen 1927-ből, mikor mindketten hazánkban járva és utazgatva, ügyeink, egyházunk, egyházközségeink és intézményeink iránt mindenfelé élénken érdeklődtek, mikor mintegy 32.000 Leu alapitvánnyal örökitették meg nevüket a Teol. Akadémiánál, Leányotthonnál, a székelykereszturi és kolozsvári egyházközségeknél. A megboldogult nő rendkivül élénk, lelkes, mozgékony, a szeretteinek élő, a szó szoros értelmében valóságos papnő volt. Előkelő, nemes, jó módu családból származott, éles belátással, magas müveltséggel rendelkezett, tele volt szeretettel és önzetlenséggel. Széles körben mozgott és munkálkodott s minden munkájába egész lelkét, lelkesedését vitte bele. Akár egyházi, akár társadalmi avagy politikai téren mozgott, munkája mindig az első helyet biztositotta számára. S amint ő mondta: *minden erejét és lelkesedését az ő egyszerü unitárius hitéből meritette.* Az erdélyi unitáriusok sorsa annyira érdekelte, hogy a mint temető papja mondá: „*Az utóbbi években az ő neve az erdélyi unitáriusok szenvedésére emlékeztető jelszó volt.*" Koporsójánál a sidmouthi unitárius templomban jan. 10-én a temetési szertartást egy kedvelt nőpapja végezte. *Meghagyása szerint* mind a mellett, hogy a virágoknak valóságos imádója volt, koporsójára senkinek sem szabadott egy szál virágot se tenni, hanem annak értékét jótékony célra kellett adományozni. Hült tetemét a London melletti Golders Greeni krematoriumba vitték, hol férjének egyik legjobb régi barátja, A. W. Fox hirneves lelkész beszéde után, jan. 11-én elhamvasztották. Minden virágok közt, melyek Anglia déli részének tengerparti enyhe éghajlata alatt bővében voltak terjedelmes kertjében, melyekből több kiállitást rendezett, *az ibolya* volt a legkedveltebb virágja. Ezekből a többiektől elkülönitve, gyönyörü grupjai voltak. Ibolyáival még halála után is együtt akart maradni s ezért *végakaratának megfelelően*, megégetett hamvait özvegyen maradt férje, személyesen végzett rövid istentisztelet után, az ibolya grupokon szórta szét. Legyen áldott a megboldogultnak emlékezete. A bánatos férj fájdalmát enyhitse a mi, távolból küldött, őszinte részvétünk is.

A szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.